

Η προστασία του περιβάλλοντος μέσω της προστασίας της ζωής στη νομολογία του ΕΔΔΑ

Παναγιώτης Γαλάνης, Δικηγόρος, ΔΝ, Μεταδιδάκτωρ Νομικής ΕΚΠΑ

Η παρούσα μελέτη εξετάζει τη νομολογία του ΕΔΔΑ για την προστασία του περιβάλλοντος, μέσω της προστασίας της ανθρώπινης ζωής και φέρει περιπτωσιολογικό χαρακτήρα, επισκοπώντας συστηματικά το σύνολο των επικίνδυνων φαινομένων ανθρωπογενών ή φυσικών που απειλούν τη ζωή και τον τρόπο αντίδρασης του Δικαστηρίου, το οποίο συνέβαλε στη θωράκιση του περιβάλλοντος με τη νομολογία του.

Πίνακας περιεχομένων

<i>Η προστασία του περιβάλλοντος μέσω της προστασίας της ζωής στη νομολογία του ΕΔΔΑ</i>	1
1) Επικίνδυνες βιομηχανικές δραστηριότητες	4
2) Απόρριψη τοξικών αποβλήτων	5
3) Έκθεση σε πυρηνική ακτινοβολία	5
4) Εκπομπές αερίων του θερμοκηπίου – αντιμετώπιση κλιματικής αλλαγής.....	6
5) Βιομηχανικές εκπομπές και υγεία	21
6) Φυσικές καταστροφές	21
7) Πετρελαϊκές δραστηριότητες.....	26

Εισαγωγή

Κατά το άρθρο 2 της ΕΣΔΑ «1. Το δικαίωμα εκάστου προσώπου εις την ζωήν προστατεύεται υπό του νόμου. Εις ουδένα δύναται να επιβληθή εκ προθέσεως θάνατος, ειμή εις εκτέλεσιν θανατικής ποινής εκδιδομένης υπό δικαστηρίου εν περιπτώσει αδικήματος τιμωρουμένου υπό του νόμου δια της ποινής ταύτης. 2. Ο θάνατος δεν θεωρείται ως επιβαλλόμενος κατά παράβασιν του άρθρου τούτου, εις τας περιπτώσεις θα επήρχετο συνεπεία χρήσεως βίας καταστάσης απολύτως αναγκαίας: α) δια την υπεράσπισιν οιοδήποτε προσώπου κατά παρανόμου βίας, β) δια την πραγματοποιήσιν νομίμου συλλήψεως ή προς παρεμπόδισιν αποδράσεως προσώπου νομίμως κρατουμένου, γ) δια την καταστολήν, συμφώνως τω νόμω, στάσεως ή ανταρσίας». Πρωταρχικός σκοπός του άρθρου 2 είναι η αποτροπή του Κράτους και όλων των οργάνων του από πράξεις που προσβάλλουν το έννομο αγαθό της ζωής των πολιτών, πέραν των προβλεπόμενων εξαιρέσεων¹. Για τον λόγο αυτό, ο νομοθέτης προτίμησε για την αποτροπή επιζήμιων ενεργειών από την πλευρά του κράτους την αρνητική διατύπωση του άρθρου αυτού, θεσπίζοντας έτσι αρνητική ουσιαστική υποχρέωση υπέρ των πολιτών, ένα είδος δικαιώματος υπεράσπισης. Το κανονιστικό περιεχόμενο αυτού του δικαιώματος συμπληρώθηκε από το δόγμα των θετικών υποχρεώσεων, που αποτελεί δημιούργημα της διευρυμένης ερμηνείας του εν λόγω άρθρου που επιχείρησε

¹Λ.-Α. Σισιλιάνος, όπ. (σημ. 11), 58-65, 74-92 (Άρθρο 2 – Το δικαίωμα στη ζωή).

αρχικά η Επιτροπή και στη συνέχεια το ΕΔΔΑ στη νομολογία τους². Σύμφωνα με αυτό το δόγμα, οι δημόσιες αρχές ενός κράτους δεν θα πρέπει απλώς να απέχουν από αυθαίρετες παρεμβάσεις στα δικαιώματα που εγγυάται η Σύμβαση, και συγκεκριμένα στο δικαίωμα στη ζωή, αλλά επιπλέον έχουν καθήκον να λαμβάνουν θετικά μέτρα για να εγγυώνται τη διασφάλιση της το δικαίωμα στη ζωή, όταν απειλείται, από τη δράση των οργάνων του ή από πρόσωπα ή δραστηριότητες που δεν συνδέονται απαραίτητα άμεσα με το κράτος (τρίτη δράση του δικαιώματος)³. Ως εκ τούτου, οι θετικές (ουσιαστικές) υποχρεώσεις θεωρούνται ως προληπτικές πρωτοβουλίες που πρέπει να αναλάβουν οι αρχές για να αποτρέψουν παραβιάσεις των δικαιωμάτων που εγγυάται η Σύμβαση. Οι ενέργειες αυτές συνίστανται ιδίως στην υιοθέτηση και εφαρμογή ενός κατάλληλου νομικού, και ειδικότερα ποινικού και διοικητικού πλαισίου, υποστηριζόμενου από μηχανισμό επιβολής, προκειμένου να αποτρέπονται, να καταστέλλονται και να τιμωρούνται τυχόν παραβιάσεις του δικαιώματος στη ζωή. Η νομολογία καθιέρωσε επίσης μια θετική διαδικαστική υποχρέωση που συνίσταται στη διενέργεια αποτελεσματικής επίσημης έρευνας, προκειμένου να διαπιστωθεί εάν τα κράτη έχουν συμμορφωθεί με τις ουσιαστικές τους υποχρεώσεις, θετικές και αρνητικές⁴.

Στην περίπτωση της προστασίας του περιβάλλοντος μέσω της ερμηνείας των κατοχυρωμένων ρητά ανθρωπίνων δικαιωμάτων, το άρθρο 2 έχει εφαρμοστεί σε περιπτώσεις όπου ορισμένες επιβλαβείς για το περιβάλλον δραστηριότητες που είχαν ως αποτέλεσμα εκτεταμένη περιβαλλοντική υποβάθμιση χαρακτηρίζονταν από τέτοιο βαθμό κινδύνου ώστε να θέτουν σε άμεσο και σοβαρό κίνδυνο ακόμη και την ίδια την ανθρώπινη ζωή και υγεία⁵. Το άρθρο 2 εμφανίζεται σχετικά σπάνια στο επίμαχο ζήτημα στην περιβαλλοντική νομολογία του ΕΔΔΑ, σε σχέση με τα υπόλοιπα άρθρα και ειδικότερα με το άρθρο 8. Η εφαρμογή του άρθρου 2 απαιτεί υψηλό βαθμό παραβίασης ενός πολύ σημαντικού έννομου αγαθού, αυτού της ζωής, δεδομένου ότι η παραβίαση θα πρέπει να έχει ως αποτέλεσμα τον θάνατο του υποκειμένου, ακόμη και αν δεν προκλήθηκε ηθελημένα ή παράνομα, κατάσταση που φέρνει πρόσθετες δυσκολίες⁶. Αξίζει μόνο να αναφερθεί η απόφαση *Μακαρατζής κ. Ελλάδα* στην οποία εφαρμόστηκε το άρθρο 2 για λόγους μη θανατηφόρου χρήσης βίας από κρατικά όργανα, αλλά σε κίνδυνο της ζωής ενός ατόμου⁷. Η εξέταση της υπόθεσης όμως διαφεύγει του ενδιαφέροντος της παρούσας.

Το άρθρο 2 δεν ισχύει όχι μόνο όταν οι ενέργειες ή παραλείψεις από την πλευρά του Δημοσίου οδήγησαν στον θάνατο ενός ατόμου, αλλά και όπου δεν υπήρξε θάνατος, αλλά ένα άτομο έχει προφανώς εκτεθεί σε κίνδυνο για τη ζωή του/της, ο οποίος ήταν

---

²J. San, G. Daniel Environmental protection and the European Convention on Human Rights, Council of Europe Publishing, Strasbourg CEDEX, 1– έκδοση, 2005.

³ D. Oliver, J. Fedtke. *Human Rights and the Private Sphere*. London (Routledge Cavendish) 2007.

⁴ T. Marauhn, Changing Role of the State στο Bodansky, D./ Brune, J./ Hey, E (eds).- The Oxford Handbook of International Environmental Law – Oxford University Press, 1η έκδοση, 2007.

⁵ D. Shelton, A. Gould, Positive and Negative Obligations στο: Shelton, Dinah (edit.), The Oxford Handbook of International Human Rights Law, Oxford University Press, 1η έκδοση, 2015.

⁶ D. Shelton, *Human Rights, Health and Environmental Protection: Linkages in Law and Practice*. In: 1 Human Rights & International Legal Discourse 9, 2007.

⁷ ΕΔΔΑ, *Μακαρατζής κ. Ελλάδα*, 20.12.2004 (αρ. προσφ. 50385/99).

σοβαρός. Η θετική υποχρέωση λήψης κατάλληλων μέτρων για τη διαφύλαξη της ζωής συνεπάγεται πρωταρχικό καθήκον του Κράτους να κατοχυρώσει το δικαίωμα στη ζωή με τη θέσπιση νομοθετικού και διοικητικού πλαισίου που έχει σχεδιαστεί για να παρέχει αποτελεσματική αποτροπή έναντι απειλών κατά του δικαιώματος της ζωής (βλ. *Brincat*, 2014, παρ. 112, στην οποία το Δικαστήριο επεσήμανε ότι σε ορισμένες ειδικές περιστάσεις, ελλείψει των σχετικών νομικών διατάξεων, θετικές υποχρεώσεις θα μπορούσε, a priori, ωστόσο να εκπληρωθούν στην πράξη). Τέτοιοι προληπτικοί κανονισμοί θα πρέπει να διέπουν την αδειοδότηση, την εγκατάσταση, τη λειτουργία, την ασφάλεια και εποπτεία της δραστηριότητας και τα κράτη πρέπει να καταστήσουν υποχρεωτική την πρακτική άσκηση όλων των ενδιαφερομένων σε μέτρα για τη διασφάλιση της αποτελεσματικής προστασίας των πολιτών των οποίων η ζωή μπορεί να τεθεί σε κίνδυνο από εγγενείς κινδύνους (*Öneryıldız* [GC], 2004, παρ. 90· *Budayeva*, 2008, παρ. 132; *Kolyadenko*, 2012, παρ. 158; *Brincat and Others*, 2014, παρ. 101). Στο συγκεκριμένο πλαίσιο επικίνδυνων δραστηριοτήτων και προβλέψιμων φυσικών καταστροφών, πρέπει να διεξαχθεί έρευνα, καθώς οι κρατικές αρχές είναι συχνά οι μόνες οντότητες που έχουν επαρκείς σχετικές γνώσεις για τον εντοπισμό και τη διαπίστωση των πολύπλοκων φαινομένων που μπορεί να έχουν προκαλέσει τέτοια περιστατικά (βλ., ωστόσο, την απόφαση *Brincat and Others*, 2014, παρ. 121-126, όπου το Δικαστήριο αποφάσισε, σε σχέση με την εξάντληση των εσωτερικών ένδικων μέσων σχετικά με καταγγελία βάσει του διαδικαστικού σκέλους του άρθρου 2, ότι η απαίτηση αυτεπάγγελτης διεξαγωγής έρευνας δεν εφαρμόζεται όταν δεν είναι προφανές ότι οι συνθήκες του θανάτου είναι γνωστές αποκλειστικά στις δημόσιες αρχές). Όπου η αυτεπάγγελτη έρευνα οδήγησε στην έναρξη της διαδικασίας στα εθνικά δικαστήρια, η διαδικασία στο σύνολό της, συμπεριλαμβανομένου του σταδίου της δίκης, πρέπει να ικανοποιεί τις απαιτήσεις της θετικής υποχρέωσης προστασίας ζωών μέσω του νόμου. Αυτό δεν σημαίνει ότι το άρθρο 2 μπορεί να συνεπάγεται δικαίωμα του αιτούντος να ασκήσει δίωξη ή καταδίκη τρίτων για ποινικό αδίκημα ή απόλυτη υποχρέωση για όλες τις διώξεις να καταλήξουν σε καταδίκη, ή μάλιστα σε συγκεκριμένη ποινή. Από την άλλη πλευρά, τα εθνικά δικαστήρια δεν θα πρέπει σε καμία περίπτωση να είναι διατεθειμένα να επιτρέψουν διακινδυνεύοντας αδικήματα να μείνουν ατιμώρητα. Αυτό είναι απαραίτητο για τη διατήρηση της εμπιστοσύνης του κοινού και τη διασφάλιση της τήρησης του κράτους δικαίου και την αποτροπή κάθε εμφάνισης ανοχής ή συμπαιγνίας σε παράνομες πράξεις.

Ήδη από τις αρχές της δεκαετίας του 1960, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων κλήθηκε να διερευνήσει ζητήματα προστασίας του περιβάλλοντος κατά την ερμηνεία του άρθρου 2 (δικαίωμα στη ζωή). Τότε, οι σχετικές προσφυγές δεν ευοδώθηκαν, αφού κρίθηκαν από την Επιτροπή ως «προδήλως αβάσιμες», καθώς η προστασία του περιβάλλοντος δεν εμπίπτει στο κανονιστικό πεδίο της Σύμβασης και ως εκ τούτου τα όργανα της Σύμβασης έκριναν τους εαυτούς τους με βάση της ουσίας (*ratione materiae*) που είναι αρμόδια να κρίνει αυτές τις προσφυγές. Για παράδειγμα, στην υπόθεση *Dr. S. κ. Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γερμανίας*, ο αιτών ζήτησε να απαγορευθεί στην Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γερμανίας η απόρριψη πυρηνικών αποβλήτων στη Βόρεια Θάλασσα, η αποθήκευση πυρηνικού υλικού και ο πυρηνικός εξοπλισμός της χώρας. Στην υπόθεση των *X. και Y.*

κ. της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γερμανίας, οι προσφεύγοντες, μέλη μιας ένωσης της οποίας ο καταστατικός σκοπός ήταν η προστασία του περιβάλλοντος, παραπονέθηκαν για το γεγονός ότι ένα μέρος γειτονικού μέλους τους χρησιμοποιήθηκε για στρατιωτικούς σκοπούς⁸. Τέλος, σε άλλη υπόθεση, *Association X. κ. Ηνωμένου Βασιλείου*, οι προσφεύγοντες παραπονέθηκαν για την παράλειψη των αρμόδιων αρχών να ενημερώσουν τα ενδιαφερόμενα μέρη, τα παιδιά των οποίων υπέστησαν σοβαρές βλάβες στην υγεία τους, σχετικά με τους κινδύνους που ενέχει μια εκστρατεία εμβολιασμού⁹.

Στην υπόθεση *Zeynep Ahunbay και άλλοι κ. Τουρκίας, Αυστρίας και Γερμανίας (dec.)*, 2016, οι προσφεύγοντες εναντιώνονται στο σχεδιαζόμενο φράγμα Pisu, του οποίου η κατασκευή θα είχε βυθίσει το Hasankeyf, αρχαιολογικό και πολιτιστικός χώρος στην Τουρκία είχε υποβάλει αίτηση επικαλούμενη, ιδίως, την παραβίαση των άρθρων 8 και 10 με τα οποία κατήγγειλαν τις καταστροφικές συνέπειες που μια τέτοια υποδομή θα είχε για το περιβάλλον, και την καταστροφή ολόκληρων περιοχών της πολιτιστικής κληρονομιάς¹⁰. Το ΕΔΔΑ σημείωσε ότι γερμανικές και αυστριακές εταιρείες είχαν συμπεριληφθεί σε κοινοπραξία υπεύθυνη για την εκτέλεση του έργου. Ωστόσο, σημείωσε ότι όλα τα επίδικα μέτρα είχαν ληφθεί μέτρα από τις τουρκικές αρχές και ότι όλες οι δικαστικές διαδικασίες διενεργούνται υπό το τουρκικό δικαστικό σύστημα, με τις τουρκικές δικαστικές αρχές να κατέχουν αποκλειστική δικαιοδοσία για τον καθορισμό των ζητημάτων που εγείρουν οι αιτούντες. Αναφερόμενη στη νομολογία της για την εδαφική και εξωεδαφική δικαιοδοσία των Συμβαλλόμενων Κρατών, το Δικαστήριο έκρινε ότι η προσφυγή είναι απαράδεκτη αίτηση *ratione personae* στο μέτρο που είχε στραφεί κατά της Αυστρίας και Γερμανίας.

1) Επικίνδυνες βιομηχανικές δραστηριότητες

αα) *Öneryildiz κατά Τουρκίας*, 30.11.2004

Η κατοικία του προσφεύγοντος χτίστηκε χωρίς άδεια σε γη που περιβάλλει έναν κάδο σκουπιδιών που χρησιμοποιείται από κοινού από τέσσερα περιφερειακά συμβούλια. Μια έκρηξη μεθανίου σημειώθηκε το 1993 και τα σκουπίδια που εξερράγησαν από τον σωρό των απορριμμάτων κατέκλυσαν περισσότερα από δέκα σπίτια που βρίσκονταν κάτω από αυτό, συμπεριλαμβανομένου αυτού που ανήκε στον αιτούντα που έχασε εννέα στενούς συγγενείς του. Ο προσφεύγων παραπονέθηκε συγκεκριμένα ότι δεν είχαν ληφθεί μέτρα για την αποτροπή έκρηξης παρά το γεγονός ότι μια έκθεση εμπειρογνομόνων επέστησε την προσοχή των αρχών στην ανάγκη να ενεργήσουν προληπτικά, καθώς μια τέτοια έκρηξη δεν ήταν απίθανη¹¹.

Το ΕΔΔΑ έκρινε ότι υπήρξε παραβίαση του άρθρου 2 της Σύμβασης στο πλαίσιο του ουσιαστικού του σκέλους, λόγω της έλλειψης κατάλληλων μέτρων για την

⁸ *X. και Y. κ. της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γερμανίας*, 10.3.1962 (αρ. προσφ. 1013/61).

⁹ *Association X. κ. Ηνωμένου Βασιλείου*, 13.5.1980 (αρ. προσφ. 8416/78), D. Ryland, *The Evolution of Environmental Human Rights in Europe*, Managerial Law, (2005) Vol. 47 Iss. 3/4, 117-125.

¹⁰ ΕΔΔΑ, *Ahunbay και άλλοι κ. Τουρκίας, Αυστρίας και Γερμανίας*, 21.6.2016 (αρ. προσφ. 6080/06).

¹¹ Βλ. γενικώς, V.D. Pieter [et al.] *Theory and Practice of the European Convention on Human Rights*. 4th edition. Oxford (Intersentia) 2006.

πρόληψη του τυχαίου θανάτου εννέα από τους στενούς συγγενείς του προσφεύγοντος. Επίσης, έκρινε ότι υπήρξε παραβίαση του άρθρου 2 της Σύμβασης στο πλαίσιο του διαδικαστικού της σκέλους, λόγω της έλλειψης επαρκούς προστασίας από το νόμο που διασφαλίζει το δικαίωμα στη ζωή. Το Δικαστήριο παρατήρησε ειδικότερα ότι η τουρκική κυβέρνηση δεν είχε παράσχει στους κατοίκους της παραγκούπολης πληροφορίες σχετικά με τους κινδύνους που διέτρεχαν ζώντας εκεί. Ακόμα κι αν είχε, παρέμενε υπεύθυνη καθώς δεν είχε λάβει τα απαραίτητα πρακτικά μέτρα για να αποφύγει τους κινδύνους για τις ζωές των ανθρώπων. Το ρυθμιστικό πλαίσιο είχε αποδειχθεί ελαττωματικό, καθώς το άκρο είχε επιτραπεί να ανοίξει και να λειτουργήσει χωρίς συνεκτικό σύστημα εποπτείας. Η πολεοδομική πολιτική ήταν επίσης ανεπαρκής και αναμφίβολα έπαιξε ρόλο στην αλληλουχία των γεγονότων που οδήγησαν στο ατύχημα¹².

Στην υπόθεση αυτή το Δικαστήριο έκρινε επίσης ότι υπήρξε παραβίαση του άρθρου 1 (προστασία της ιδιοκτησίας), του ουσιαστικού κεφαλαίου του άρθρου 2 και παράβαση του άρθρου 13 όσον αφορά την καταγγελία βάσει του άρθρου 1 του Πρώτου Πρόσθετου Πρωτοκόλλου της ΕΣΔΑ.

2) Απόρριψη τοξικών αποβλήτων

αα) *Di Caprio and Others κατά Ιταλίας και τρεις άλλες αιτήσεις*

Η αίτηση κοινοποιήθηκε στην ιταλική κυβέρνηση στις 5 Φεβρουαρίου 2019.

Η υπόθεση αυτή αφορά το «φαινόμενο Terra dei Fuochi» στην Καμπανία και, ειδικότερα, στην επαρχία της Νάπολης και στην επαρχία της Καζέρτα. Το Δικαστήριο κοινοποίησε την αίτηση στην ιταλική κυβέρνηση και έθεσε ερωτήσεις στα μέρη βάσει των άρθρων 2 (δικαίωμα στη ζωή), 8 (δικαίωμα σεβασμού της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής) και 35 (κριτήρια παραδεκτού) της Σύμβασης¹³.

Η περίπτωση των τοξικών αποβλήτων ενέχει την αυτονόητη ιδιαιτερότητα πως θίγει εντονότερα το δικαίωμα στη ζωή, και λόγω της αβεβαιότητας των επιπτώσεών τους στην ανθρώπινη υγεία, αλλά και λόγω της συνεχούς έκθεσης των κατοίκων σε αυτά.

3) Έκθεση σε πυρηνική ακτινοβολία

αα) *L.C.B. κατά Ηνωμένου Βασιλείου, 9.6.1998*

Ο πατέρας της προσφεύγουσας εκτέθηκε σε ακτινοβολία ενώ υπηρετούσε ως βοηθός τροφοδοσίας στη Βασιλική Πολεμική Αεροπορία στο Νησί των Χριστουγέννων (Ειρηνικός Ωκεανός) κατά τη διάρκεια πυρηνικών δοκιμών τη δεκαετία του 1950. Η προσφεύγουσα γεννήθηκε το 1966. Το 1970 περίπου διαγνώστηκε με λευχαιμία. Ισχυρίστηκε ειδικότερα ότι η παράλειψη των βρετανικών αρχών να προειδοποιήσουν τους γονείς της για τον πιθανό κίνδυνο για την υγεία του

¹² ΕΔΔΑ, *Öneryıldız κ. Τουρκίας*, 30.11.2004 (αρ. προσφ. 48939/99).

¹³ ΕΔΔΑ, *Di Caprio and Others κ. Ιταλίας* (αρ. προσφ. 39742/14) και τρεις άλλες αιτήσεις.

από τη συμμετοχή του πατέρα της στις πυρηνικές δοκιμές είχε οδηγήσει σε παραβίαση του Άρθρου 2 (δικαίωμα στη ζωή) της Σύμβασης.

Το Δικαστήριο έκρινε ότι δεν υπήρξε παραβίαση του Άρθρου 2 της Σύμβασης σχετικά με την καταγγελία της προσφεύγουσας σχετικά με την παράλειψη του Ηνωμένου Βασιλείου να προειδοποιήσει και να συμβουλεύσει τους γονείς της ή να παρακολουθήσει την υγεία της πριν από τη διάγνωσή της με λευχαιμία. Δεν θεώρησε αποδεδειγμένο ότι, δεδομένων των πληροφοριών που είχαν στη διάθεσή τους οι βρετανικές αρχές εκείνη τη στιγμή σχετικά με την πιθανότητα ο πατέρας της προσφεύγουσας να είχε εκτεθεί σε επικίνδυνα επίπεδα ακτινοβολίας και να δημιουργούσε κίνδυνο για την υγεία της, θα μπορούσαν ή αναμενόταν να ενεργήσουν αυτεπαγγέλτως για να ενημερώσουν τους γονείς της αιτούσας για αυτά τα θέματα ή να προβούν σε οποιαδήποτε άλλη ειδική ενέργεια σε σχέση με αυτήν¹⁴.

Στην υπόθεση αυτή, επομένως, το Δικαστήριο δέχθηκε μια πιο μετριοπαθή ερμηνεία της αρχής της προφύλαξης σε σχέση με τις υποχρεώσεις των κρατικών αρχών.

4) Εκπομπές αερίων του θερμοκηπίου – αντιμετώπιση κλιματικής αλλαγής

Η αντιμετώπιση της κλιματικής αλλαγής στο διεθνές δίκαιο στηρίζεται σε ορισμένες βασικές αρχές, που ανιχνεύονται στις διεθνείς συμβάσεις και διακηρύξεις. Η πρώτη θεμελιώδης αρχή που πηγάζει από το γράμμα του άρθρου 3 της Σύμβασης του 1992 είναι η διαγενεακή προοπτική στην προστασία του κλιματικού συστήματος. Βάση της αρχής αυτής είναι η επισήμανση πως «περιβάλλον» και «φύση» δεν είναι έννοιες συνώνυμες, ούτε ταυτόσημες. Συνήθως προτάσσονται δύο αντιτιθέμενες (εν πολλοίς) οπτικές-άξονες για τη νομική έννοια του περιβάλλοντος: Αφενός η *ανθρωποκεντρική* οπτική, που συντείνει στην προστασία του ζωτικού χώρου των ατόμων λόγω των οικονομικών τους συμφερόντων, αφετέρου η *οικολογική*, που αποσκοπεί στη διαφύλαξη της ισορροπίας των οικοσυστημάτων και την εν γένει προστασία του περιβάλλοντος ως (συλλογικού) αγαθού έχοντος αξία καθ'αυτό αλλά και ως αναγκαίου παράγοντα για την επιβίωση και των μελλουσών γενεών¹⁵, εντάσσοντάς το στη διαγενεακή προοπτική. Κατά την ανθρωποκεντρική αντίληψη, ο άνθρωπος κυριαρχεί ως ον στη φύση και διαθέτει συνείδηση, ώστε να διερευνά τις αιτίες της και να αποκαλύπτει τα μυστικά της και να έχει επίγνωση και μνήμη των ενεργειών, στις οποίες προβαίνει. Η διάδραση ανθρώπου και φύσης μεταβάλλεται κατά χρόνο και κατά τόπο¹⁶.

Ιδίως δε στην περίπτωση της κλιματικής αλλαγής, η ερμηνεία του περιβάλλοντος καθίσταται συνθετότερη και μάλλον ταυτίζεται με την εκδοχή *lato*

¹⁴ ΕΔΔΑ, *L.C.B. κ. Ηνωμένου Βασιλείου*, 9.6.1998, (αρ. προσφ. 23413/94).

¹⁵ Βλ. ενδεικτικά ΟλΣτΕ 1672/2005, Α. Τάχο, *Δίκαιο Προστασίας του Περιβάλλοντος*, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα, 1995.

¹⁶ Σ. Παυλίδης, Γεω-Βιοπεριβάλλον, μια φυσιοκρατική αντίληψη της Οικολογίας - Περιβαλλοντικές αλλαγές στην πρόσφατη γεωλογική ιστορία του πλανήτη μας: ανθρωποκεντρική και φυσιοκρατική προσέγγιση, ΠερΔικ 2/2012, 233.

sensu, σύμφωνα με την οποία η ανάσχεση της κλιματικής αλλαγής συνιστά και ταυτόχρονη προστασία του περιβάλλοντος¹⁷.

Κατά την αρχή, λοιπόν, της διαγενεακής ισότητας (που αποδίδεται ως *equity* – ορθονομία/ευθυδικία¹⁸) και συνιστά βασικό ερμηνευτικό και μεθοδολογικό εργαλείο του όλου δικαίου του περιβάλλοντος και της κλιματικής αλλαγής, τα κράτη θα πρέπει να διαχειρίζονται το περιβάλλον, ώστε στα ωφέληματα από αυτό να μπορούν να έχουν πρόσβαση και οι μέλλουσες γενεές κατά το δυνατό εξίσου. Ερείδεται δε αυτή στην έννοια *καταπιστεύματος* (*trustee* – στο common law)¹⁹, σύμφωνα με το οποίο διαχειριζόμαστε, ώστε να περάσει και στους επόμενους (υποχρέωση περιβαλλοντικής προστασίας και για το μέλλον)²⁰. Η αρχή αυτή στο δίκαιο για την κλιματική αλλαγή συναντάται συχνότατα και στις λεγόμενες *climate litigations* (κλιματικές προσφυγές)²¹.

Τον 20^ο αι. με την εδραίωση της ανάγκης περιβαλλοντικής προστασίας, αναπτύχθηκαν οικολογικές και οικονομικές θεωρήσεις, χωρίς όμως να υπάρχει παράλληλη στέρεη πολιτική βούληση σε διεθνές επίπεδο²². Ως αντίπαλες δυνάμεις πολλάκις προβάλλονται η κοινωνική δικαιοσύνη και η οικολογική ισορροπία. Όπως επισημαίνεται, η δυσκολία για την ένταξη της οικολογικής δικαιοσύνης στη νομική συστηματική ερείδεται στο ότι η οικολογική δικαιοσύνη αναλύεται στους άξονες του χώρου (ευθύνη για το περιβάλλον) και του χρόνου (ευθύνη για τις μέλλουσες γενεές)²³ και στην εγγενή δυσχέρεια ακριβούς χάραξης της περιβαλλοντικής ζημίας. Βεβαίως, σημειωτέον πως το Διεθνές Δικαστήριο της Χάγης δεν έχει αναφερθεί ρητώς στην αρχή της διαγενεακής ισότητας, προκειμένου να επιλύσει τις αγόμενες ενώπιόν του διαφορές. Η αρχή της διαγενεακής ισότητας εισάγει, όπως λέγεται χαρακτηριστικώς, ευθέως την ανθρώπινη παράμετρο στο διεθνές δίκαιο για την κλιματική αλλαγή. Η πρακτική της εφαρμογή οράται στο διάβα του χρόνου, ιδίως δε σε οριακές και σύνθετες περιπτώσεις, όπως η ανάγκη προστασίας ευάλωτων πληθυσμών, τα δικαιώματα του παιδιού ή των κλιματικών προσφύγων²⁴.

---

¹⁷ Κ. Γιαννακοπούλου, Η νομική προστασία του περιβάλλοντος, εκδ. Αφοί Π. Σάκκουλα, 1981, 36, υπό την επήρεια μεταξύ άλλων και του Ευρωπαϊκού Σχεδίου Χωρικής Ανάπτυξης, όπου το αντίστοιχο ιδεολογικό τρίπτυχο είναι σαφώς παρεμφερές: «προστασία-ανάπτυξη-συνοχή» Στην περίπτωση της αιφόρου ανάπτυξης διαφαίνεται ότι το μεν αξιακό-ποιοτικό και «φαντασιακό» ρεύμα ευνοεί τη θεώρησή της ως στόχο ή κατευθυντήριο κανόνα, ενώ το επιστημονικό-ποσοτικό και «συμβολικό» ευνοεί τη θεώρησή της ως *sui generis* νομικής αρχής. Όπως πάντως και να έχει το θέμα, η αιφόρος ανάπτυξη συνιστά αναντίρρητα μια αιχμηρή πρόκληση για το δίκαιο και ιδιαίτερα τη θεωρία που συνοδεύει τη νομική πλαισίωση του περιβαλλοντικού προβλήματος, από την αντιμετώπιση εξάλλου του οποίου θα κριθεί τελικώς η αξία της, Μ. Χαϊνταρλής, Αειφορία, αιφόρος ανάπτυξη και δίκαιο, ΠερΔικ 4/2001, 520.

¹⁸ L. Sohn, E. Brown Weiss. "Intergenerational Equity in International Law." *Proceedings of the Annual Meeting (American Society of International Law)*, vol. 81, 1987, 126-133. *JSTOR*, www.jstor.org/stable/25658355. Accessed 1 May 2021.

¹⁹ Αντλούμενο και από άλλους κλάδους δικαίου, λ.χ. το Κληρονομικό Δίκαιο.

²⁰ Η θεώρηση του *public trust* για τα περιβαλλοντικά ζητήματα δικαιολογεί το συναφές ευρύτατο έννομο συμφέρον που δέχεται πολλάκις η εθνική και ενωσιακή νομολογία, Κ. Manahan, "The Constitutional Public Trust Doctrine" *Environmental Law*, vol. 49, no. 1, 2019, 263-305. *JSTOR*, www.jstor.org/stable/26794285. Accessed 23 Apr. 2021.

²¹ L. Sohn, E. Brown Weiss, *ό.π.*, 130.

²² Βλ. ΕΔΔΑ, *Hatton and others κ. Ηνωμένου Βασιλείου*, 8.7.2003 (αρ. προσφ. 36022/97)

²³ Βλ. και Χ. Αθανασοπούλου, *ό.π.*, 31.

²⁴ E. Gibbons, "Climate Change, Children's Rights, and the Pursuit of Intergenerational Climate Justice." *Health and Human Rights*, vol. 16, no. 1, 2014, 19-31. *JSTOR*,

Ως αρχή, όμως, κατά την άποψη του γράφοντος, ενέχει και συνταγματολογική αναφορά. Η αρχή αυτή βασίζεται στην ισότητα. Διευρύνει ως έναν βαθμό την αρχή της ισότητας, που αποτελεί πυρήνα των σύγχρονων δημοκρατικών πολιτευμάτων και ερμηνεύεται ως ισονομία, ήτοι ως ισότητα απέναντι στον νόμο²⁵. Κατά τούτο, ειδικά στο δίκαιο για την κλιματική αλλαγή, η διαγενεακή ευθυδικία μεταθέτει την αρχή της ισότητας σε έναν όχι παροντικό, αλλά μελλοντικό χρόνο²⁶, αφού οι παρούσες γενεές καλούνται να συμπεριφέρονται (παντοιοτρόπως, στο πλαίσιο της ατομικής και επιχειρηματικής τους δραστηριότητας) κατά τρόπο που να μην παραβιάζει τις μέλλουσες γενεές, οι οποίες θεωρούνται ως φέρουσες ίσα δικαιώματα στην απόλαυση των φυσικών πόρων και στην προστασία του περιβάλλοντος²⁷.

Η αρχή αυτή, όμως, ενέχει και μία άλλη δυναμική, στη συσχέτιση του περιβάλλοντος με την προστασία της υγείας – άμεσα και έμμεσα. Η υπερθέρμανση του πλανήτη δυνητικώς επιφέρει αρνητικές συνέπειες στην τωρινή και μελλοντική ανθρώπινη υγεία. Τα αποτελέσματα μπορεί να είναι σωρευτικά και, σε ορισμένες περιπτώσεις, μη αναστρέψιμα. Οι άνθρωποι που είναι σχετικά φτωχοί και ανίσχυροι είναι πιθανό να υποφέρουν ολοένα και περισσότερο. Ως ισόκυρα (συνταγματικά) έννομα αγαθά, το περιβάλλον και η υγεία συνιστούν μία αδιάσπαστη ολότητα, όπου το ένα συμπληρώνει και εξισορροπεί το άλλο. Δέον δε όπως συνερμηνεύονται στο πλαίσιο συγκεκριμένων σταθμίσεων²⁸. Είναι γεγονός πως σε κάποιες τουλάχιστον περιπτώσεις, κατά το μάλλον ή το ήττον, η λήψη συγκεκριμένων μέτρων ανασχέσεως της κλιματικής αλλαγής δύναται να θεωρηθεί επιβαλλόμενη ως εκ της ανάγκης προστασίας της ανθρώπινης υγείας (βλ. κάτωθι υπό το φως της αρχής της προφύλαξης). Επί παραδείγματι, η υπερθέρμανση του πλανήτη μπορεί να επιταχυνθεί από τις ξηρασίες και επακόλουθες αποτυχίες καλλιέργειας σε ορισμένες τοποθεσίες, που οδηγούν σε απώλεια ζώων, φτώχεια και κακή διατροφή για τους ανθρώπους που διαβιούν εκεί, το οποίο με τη σειρά του μπορεί να αποδυναμώσει την υγεία εγκύων γυναικών σε αυτούς τους πληθυσμούς, των οποίων τα παιδιά είναι πιο πιθανό να αρρωστήσουν ήδη από την παιδική τους ηλικία²⁹. Συνεπώς, ο σεβασμός της αρχής της διαγενεακής ευθυδικίας επιβάλλει – ώστε να μην εγκλωβιστούμε σε μία στενή της θέαση – την ισόρροπη προστασία περιβάλλοντος (κλίματος, εδώ) και υγείας και τη σφαιρική αντιμετώπιση των λοιπών ανισοτήτων, σύμφωνα και με τους 17 Στόχους Βιώσιμης Ανάπτυξης που έχει θέσει ο ΟΗΕ.

Η *climate change litigation* (η νομική αντιδικία για την αλλαγή του κλίματος, γνωστή και ως «δικονομία για το κλίμα»³⁰) αντικρίζεται στη θεωρία ως ένα

---

www.jstor.org/stable/healhumarigh.16.1.19. Accessed 29 Apr. 2021., A. Dupont, “The Strategic Implications of Climate Change”, *Survival*, vol. 50, issue 3, 2008, 46.

²⁵ Ε.Κ. Αναστοπούλου, Π. Γαλάνης, Δ. Μπατσούλας, *Επιλεγμένα Θέματα Συνταγματικών Δικαιωμάτων*, εκδ. Νομ. Βιβλιοθήκη, 2021, 32.

²⁶ M.E. Guy, S.A. McCandless. “Social Equity: Its Legacy, Its Promise.” *Public Administration Review*, vol. 72, 2012, S5-S13., www.jstor.org/stable/41688032. Accessed 6 May 2021.

²⁷ Ε.Α. Μαριά, *Γενετικοί πόροι στο Δίκαιο του Περιβάλλοντος*, εκδ. Νομ. Βιβλιοθήκη, 2021, 28, 84.

²⁸ Πρβλ. στην παρ’ ημίν νομολογία τις: ΣτΕ 1525-1541/1981, 2242/1994 κλπ.

²⁹ K. Vibhute ENVIRONMENT, PRESENT AND FUTURE GENERATIONS : INTERGENERATIONAL EQUITY, JUSTICE AND RESPONSIBILITY. *Journal of the Indian Law Institute*, 39(2/4), 281-288.

³⁰ Πρβλ. και Β. Μπουκουβάλα, Θεμελιώδη δικαιώματα και φυσικές καταστροφές υπό το πρίσμα των κλιματικών διαφορών, *ΔιΔικ* 2020, 160 επ.

αναδυόμενο σώμα δικαστικών υποθέσεων για την περαιτέρω προσπάθεια μετριασμού της κλιματικής αλλαγής από δημόσιους φορείς, όπως κυβερνήσεις και εταιρείες, αλλά και ιδιώτες.

Ενόψει της αργής πολιτικής της κλιματικής αλλαγής που καθυστερεί τον μετριασμό της κλιματικής αλλαγής, ακτιβιστές και νομικοί έχουν αυξήσει τις προσπάθειες να χρησιμοποιήσουν εθνικά και διεθνή δικαστικά συστήματα για να προωθήσουν την προσπάθεια³¹. Στο πλαίσιο αυτό, έχει προταθεί από τη θεωρία ο όρος «στρατηγική» προσφυγή στη δικαιοσύνη (*strategic litigation*) για την υπέρβαση των δικονομικών ορίων του forum και την εξαγωγή γενικότερων συμπερασμάτων³².

Από τις αρχές της δεκαετίας του 2000, τα νομικά εργαλεία για την καταπολέμηση της κλιματικής αλλαγής διατίθενται ολοένα και περισσότερο μέσω της νομοθεσίας, και η νομολογία έχει αναδείξει τις σχετικές με το κλίμα νομικές προκλήσεις, που σχετίζονται με όλους τους κλάδους δικαίου. Πολλές από τις υποθέσεις και προσεγγίσεις έχουν επικεντρωθεί στην προώθηση των αναγκών της κλιματικής δικαιοσύνης και του κινήματος για το κλίμα της νεολαίας.

Η τελευταία ειδική έκθεση της Διακυβερνητικής Επιτροπής για την Κλιματική Αλλαγή (IPCC) για τον στόχο 1,5 βαθμών καταλήγει, μεταξύ άλλων, στο συμπέρασμα ότι ο υφιστάμενος στόχος των 2 βαθμών θα είχε καταστροφικές και μη αναστρέψιμες συνέπειες: μόλις επιτευχθούν ορισμένα σημεία ανατροπής, τα φαινόμενα ντόμινο θα προκαλούσαν παγκόσμια αύξηση της θερμοκρασίας, η οποία θα λάβει χώρα με ακόμη ταχύτερο ρυθμό από ό,τι συμβαίνει ήδη ως αποτέλεσμα των ανθρωπογενών εκπομπών. Σύμφωνα με την έκθεση, ο περιορισμός της υπερθέρμανσης του πλανήτη στους 1,5 βαθμούς απαιτεί ριζική αλλαγή προσέγγισης και μάλιστα άμεση. Τι συμβαίνει όμως στην πραγματικότητα; Η τελευταία έκθεση του Διεθνούς Οργανισμού Ενέργειας αναφέρει ότι οι παγκόσμιες εκπομπές CO₂ εξακολουθούν να αυξάνονται αντί να μειώνονται. Ως αποτέλεσμα, ακόμη και ο στόχος των 2 βαθμών αρχίζει να απομακρύνεται. Με τη θέρμανση να έχει ήδη φτάσει τον ένα βαθμό, οδεύουμε προς θέρμανση 3 ή και 4 βαθμών. Ως εκ τούτου, όλο και περισσότεροι άνθρωποι αποφασίζουν να κινηθούν νομικά, αξιοποιώντας αρχικώς τα ένδικα βοηθήματα που οι έννομες τάξεις τους προβλέπουν.

Στον τομέα της *climate change litigation*, πληθαίνουν, λοιπόν, σταδιακά οι προσφυγές στα δικαστήρια με επίκληση της κλιματικής αλλαγής. Κοινά χαρακτηριστικά αυτών των προσφυγών είναι³³:

- Ενάγοντες/προσφεύγοντες είναι αρκετές κατηγορίες προσώπων, π.χ. ομοσπονδιακές πολιτείες, Δήμοι, Περιφέρειες, ΜΚΟ, αγρότες, φυσικά πρόσωπα κλπ.³⁴

³¹ Βλ. και Π. Πικραμμένο, Η Κλιματική Δίκη: Μια καθοριστική εξέλιξη για την αντιμετώπιση της κλιματικής αλλαγής σε: Το Βιώσιμο Κράτος, Τιμ. Τόμος Κ. Σακελλαροπούλου, εκδ. Σάκκουλα, 2022.

³² Μ. Γαβουνέλη σε: *Κλιματική Κρίση και Δίκαιο*, ό.π., 31.

³³ M. Dellinger, See you in court: Around the World in Eight Climate Change Lawsuits, *William and Mary Environmental Law and Policy Review*, 42, 525-551.

³⁴ Ε. Δούση, ό.π., 114.

- Εναγόμενοι/καθού είναι τα κράτη (το Δημόσιο), οι Δήμοι, αλλά και ιδιώτες (βιομηχανίες – *Carbon Majors*³⁵)
- Αφορούν όλες τις χώρες του πλανήτη, με αρκετά, ωστόσο, διαφορετικά γνωρίσματα η καθεμιά
- Τα επιχειρήματά τους αντλούνται από τα εσωτερικά τους δίκαια, αλλά και το διεθνές δίκαιο
- Τα δικονομικά ζητήματα που αναφέρονται ομοιάζουν αρκετά μεταξύ τους
- Ως αποδεικτικά τους μέσα προσάγουν συχνότατα επιστημονικά στοιχεία και εμπειρικά δεδομένα³⁶.

Ως προς την πρόσβαση των πολιτών (φυσικών προσώπων) και ΜΚΟ στη δικαιοσύνη³⁷: Εξασφαλίζεται η διαφάνεια, η δημοκρατία, ο πλουραλισμός απόψεων και πραγματούται το δικαίωμα δικαστικής προστασίας (δικαίωμα κατοχυρωμένο στις εθνικές τάξεις, την ΕΣΔΑ, το Διεθνές Σύμφωνο, και την ενωσιακή δικαιοταξία). Πραγματώνονται οι προβλέψεις της Σύμβασης Άαρχους που απονέμει περιβαλλοντικά διαδικαστικά δικαιώματα στους πολίτες (στην οποία η ΕΕ είναι συμβαλλόμενο μέρος). Η δικαστική προστασία (ιδιωτών και ΜΚΟ) αφορά την ορθή πρόσβαση στην πληροφορία, την παραβίαση του δικαιώματος συμμετοχής και της περιβαλλοντικής νομοθεσίας. Επίσης, δίνεται έμφαση στην αρχή αποκατάστασης των περιβαλλοντικών προσβολών και της «ο ρυπαίνων πληρώνει». Η πρόσβαση στη δικαιοσύνη παρέχει πλήρη προστασία (οριστική και προσωρινή) και το προσιτό κόστος της, αλλά και η αποτελεσματικότητα (βλ. και το άρθρο 19 ΣΕΕ) των ενδίκων βοηθημάτων συν τω χρόνω. Ως προς την πρόσβαση των ΜΚΟ στη δικαιοσύνη, οι τελευταίες διαθέτουν τη σαφή τεχνογνωσία, το ενδιαφέρον και το έννομο συμφέρον, ανά πεδίο δραστηριότητας³⁸.

Κοινά προβλήματα για τους ιδιώτες και ΜΚΟ είναι επίσης:

1. το ζήτημα του εννόμου συμφέροντος: Διανοίγεται, ωστόσο, υπέρμετρα το έννομο συμφέρον, σε βαθμό που προσομοιάζει της *actio popularis*, ενώ ενίοτε το κόστος είναι de facto απαγορευτικό. Τα εθνικά δικαστήρια είναι εξαιρετικά σημαντικά στην εφαρμογή της ενωσιακής νομοθεσίας και ελέγχουν τη νομιμότητα των πράξεων. Δύνανται δε να υποβάλουν προδικαστικά ερωτήματα στο ΔΕΕ, με το οποίο διεξάγεται ειλικρινής διάλογος (βλ. και αρχή της θεσμικής και διαδικαστικής αυτονομίας)
2. το ζήτημα της νομικής βάσης (βλ. π.χ. *Connecticut κ. American Electric Power*³⁹)

³⁵ Carbon Majors θεωρούνται οι Μεγάλοι Ρυπαίνοντες.

³⁶ J. Setzer, C. Higham, *Global Trends in climate change litigation, 2021 snapshot*, London, Gratham Research Institute on Climate Change and the Environment and Centre for Climate Change Economics and Policy, LSE, 2021.

³⁷ Β. Καραγεώργου, *Κλιματική αλλαγή και ανθρώπινα δικαιώματα ενώπιον των εθνικών δικαστηρίων: Μια νέα εντεινόμενη τάση ως αφετηρία για καινοτομικές προσεγγίσεις*, σε: Τιμ. Τόμος Κ. Σακελλαροπούλου, *Το Βιώσιμο Κράτος*, εκδ. Σάκκουλα, 2022.

³⁸ C. Pandey, "Managing Climate Change: Shifting Roles for NGOs in the Climate Negotiations." *Environmental Values*, vol. 24, no. 6, 2015, 799-824. *JSTOR*, <http://www.jstor.org/stable/43695280>. Accessed 13 Aug. 2022.

³⁹ *American Electric Power Co. v. Connecticut*, <https://www.oyez.org/cases/2010/10-174>.

3. το ζήτημα ορθής ερμηνείας των σχετικών περιβαλλοντικών νόμων (βλ. *Greenpeace Nordic Association κ. Ministry of Petroleum and Energy*)⁴⁰
4. το ζήτημα έκτασης και έντασης δικαστικού ελέγχου, όπως και το ζήτημα της διάκρισης των εξουσιών (ο Δικαστής ως προστάτης του πλανήτη;)
5. τα δικονομικά απαράδεκτα που συχνά αναφύονται (βλ. *Juliana and others κ. USA*)⁴¹ το ζήτημα του είδους των προσβαλλομένων πράξεων και το αν – σε ενωσιακό επίπεδο – αφορούν άμεσα και ατομικά (ρήτρα *Plaumann-Peoples' Climate Case* του ΔΕΕ)⁴².

Τούτων λεχθέντων, επισκοπείται μια σειρά από αποφάσεις για ζητήματα κλιματικής αλλαγής που έχουν απασχολήσει το ΕΔΔΑ:

αα) Duarte Agostinho και άλλοι κατά Πορτογαλίας και 32 άλλων κρατών (αρ. 39371/20)

Στις 2 Σεπτεμβρίου 2020 έξι νεαροί Πορτογάλοι υπέβαλαν προσφυγή στο ΕΔΔΑ κατά 33 χωρών. Με την προσφυγή ισχυρίζονται ότι αυτές παραβίασαν τα ανθρώπινα δικαιώματα, αποτυγχάνοντας να λάβουν επαρκή μέτρα για την κλιματική αλλαγή και ζητείται δικαστική εντολή που απαιτεί να αναλάβουν πιο φιλόδοξα μέτρα.

Η προσφυγή βασίζεται στα άρθρα 2, 8 και 14 της ΕΣΔΑ, τα οποία προστατεύουν το δικαίωμα στη ζωή, το δικαίωμα στην ιδιωτική ζωή και το δικαίωμα να μην υφίστανται τα άτομα διακρίσεις. Οι καταγγέλλοντες ισχυρίζονται ότι το δικαίωμά τους στη ζωή απειλείται από τις επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής στην Πορτογαλία, όπως οι δασικές πυρκαγιές, ότι το δικαίωμά τους στην ιδιωτική ζωή περιλαμβάνει τη σωματική και ψυχική τους ευεξία, η οποία απειλείται από τους καύσωνες που τους αναγκάζουν να περνούν περισσότερο χρόνο σε εσωτερικούς χώρους και ότι ως νέοι άνθρωποι θα βιώσουν τις χειρότερες επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής⁴³.

Η υπόθεση ασκείται κατά των κρατών μελών της ΕΕ (Αυστρία, Βέλγιο, Βουλγαρία, Κύπρος, Τσεχία, Γερμανία, Ελλάδα, Δανία, Εσθονία, Φινλανδία, Γαλλία, Κροατία, Ουγγαρία, Ιρλανδία, Ιταλία, Λιθουανία, Λουξεμβούργο, Λετονία, Μάλτα, την Ολλανδία, την Πολωνία, την Πορτογαλία, τη Ρουμανία, τη Σλοβακική Δημοκρατία, τη Σλοβενία, την Ισπανία και τη Σουηδία) καθώς και τη Νορβηγία, τη Ρωσία, την Ελβετία, την Τουρκία, την Ουκρανία και το Ηνωμένο Βασίλειο. Οι προσφεύγοντες υποστηρίζουν ότι οι ερωτηθέντες δεν ανταποκρίθηκαν στις υποχρεώσεις τους για τα ανθρώπινα δικαιώματα, αποτυγχάνοντας να συμφωνήσουν σε μειώσεις εκπομπών που θα διατηρήσουν την άνοδο της θερμοκρασίας στους 1,5 βαθμούς Κελσίου, όπως προβλέπεται από τη Συμφωνία των Παρισίων.

Στις 30 Νοεμβρίου 2020 το ΕΔΔΑ κοινοποίησε την υπόθεση σε 33 αντίδικες χώρες, ζητώντας από αυτές να απαντήσουν έως τα τέλη Φεβρουαρίου 2021. Σύμφωνα

⁴⁰Greenpeace Nordic and others v. USA, <http://climatecasechart.com/non-us-case/greenpeace-nordic-assn-and-nature-youth-v-norway-ministry-of-petroleum-and-energy/>.

⁴¹ Juliana v. USA, <http://climatecasechart.com/case/juliana-v-united-states/>.

⁴² ΔΕΕ, Υπόθ. C-565/19P, Απόφ. της 25^{ης} Μαρτίου 2021, ECLI:EU:C:2021:252.

⁴³ *Duarte Agostinho and others v. Portugal et. al.*, <http://climatecasechart.com/non-us-case/youth-for-climate-justice-v-austria-et-al/>.

με το Παγκόσμιο Δίκτυο Νομικής Δράσης (GLAN), το οποίο υποστηρίζει την περίπτωση, μόνο μια ελάχιστη μειοψηφία υποθέσεων ενώπιον του Δικαστηρίου παρακολουθούνται και κοινοποιούνται γρήγορα.

Στις 4 Φεβρουαρίου 2021 το Δικαστήριο απέρριψε μια πρόταση των εναγόμενων κυβερνήσεων που ζητούσαν από το Δικαστήριο να ακυρώσει την ταχεία απόφασή του. Οι κυβερνήσεις είχαν ζητήσει από το Δικαστήριο να ανατρέψει την εξέταση κατά προτεραιότητα της υπόθεσης και να ακούσει επιχειρήματα μόνο για το παραδεκτό της υπόθεσης. Το Δικαστήριο έστειλε επιστολή στα μέρη με την οποία απέρριψε αυτές τις προτάσεις και έδωσε στους κατηγορούμενους προθεσμία έως τις 27 Μαΐου 2021, για να υποβάλουν υπεράσπιση τόσο για το παραδεκτό όσο και για την ουσία της υπόθεσης.

Το Δικαστήριο επέτρεψε επίσης μέχρι τις 6 Μαΐου 2021 παρεμβάσεις τρίτων. Μεταξύ άλλων επτά παρεμβάσεων τρίτων, στις 5 Μαΐου 2021 η Διεθνής Αμνηστία παρενέβη στην υπόθεση και υπέβαλε τις γραπτές της παρατηρήσεις στο ΕΔΔΑ. Ο ισχυρισμός υποστηρίζει τη θέση των εναγόντων, παρέχοντας νομικά επιχειρήματα στο Δικαστήριο, για να αποδείξει ότι το διεθνές δίκαιο απαιτεί από τα κράτη να μην βλάπτουν και να μην επιτρέπουν σε εταιρείες εντός της δικαιοδοσίας τους να βλάπτουν τα ανθρώπινα δικαιώματα των ανθρώπων εκτός των συνόρων τους.

Στις 19 Μαΐου 2021 έγινε νέα παρέμβαση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, που υπέβαλε τις γραπτές της παρατηρήσεις στο ΕΔΔΑ. Σημειώνοντας τον έντονο αντίκτυπο της περιβαλλοντικής υποβάθμισης και της κλιματικής αλλαγής στα ανθρώπινα δικαιώματα, ο Επίτροπος υποστηρίζει ότι τα διεθνή νομοθετήματα για το περιβάλλον και τα δικαιώματα των παιδιών θα πρέπει να διαδραματίσουν σημαντικό ρόλο στον καθορισμό του πεδίου της υποχρέωσης των κρατών να αποτρέπουν τις παραβιάσεις των ανθρωπίνων δικαιωμάτων που προκαλούνται από περιβαλλοντική βλάβη. Η Επιτροπή στηρίζει την υπεράσπιση της πολιτικής της ΕΕ στον τομέα της προστασίας του περιβάλλοντος σε ορθή νομική αιτιολογία και επιστημονικά τεκμήρια. Ο όρος «κλιματική έκτακτη ανάγκη» εκφράζει την πολιτική βούληση για εκπλήρωση των υποχρεώσεων που απορρέουν από τη Συμφωνία των Παρισίων. Ο Επίτροπος καταλήγει στο συμπέρασμα ότι «ο αυξανόμενος αριθμός αιτήσεων που σχετίζονται με την κλιματική αλλαγή παρέχει στο Δικαστήριο μια μοναδική ευκαιρία να συνεχίσει να χαράσσει τη νομική οδό προς την πληρέστερη εφαρμογή της Σύμβασης και να προσφέρει προστασία της ζωής σε άτομα που πλήττονται από περιβαλλοντική υποβάθμιση και κλιματική αλλαγή.

Στις 14 Αυγούστου 2021 οι προσφεύγοντες έλαβαν τις αντίστοιχες προτάσεις των κυβερνήσεων. Ωστόσο, μετά από νομική συμβουλή, οι ενάγοντες αποφάσισαν να μην τις δημοσιοποιήσουν. Οι προσφεύγοντες έχουν προθεσμία έως τις 12 Ιανουαρίου 2022, για να ανταποκριθούν στις υπερασπίσεις των κυβερνήσεων.

Στις 30 Ιουνίου 2022 το Τμήμα του ΕΔΔΑ παραιτήθηκε από τη δικαιοδοσία υπέρ του Τμήματος Μείζονος Συνθέσεως. Η υπόθεση εξετάστηκε από το Τμήμα Μείζονος Συνθέσεως του ΕΔΔΑ που αποτελείται από 17 δικαστές λόγω του γεγονότος

ότι η υπόθεση εγείρει ένα σοβαρό ερώτημα που επηρεάζει την ερμηνεία της Σύμβασης (άρθρο 30 ΕΣΔΑ)⁴⁴.

Όσον αφορά την εξωεδαφική δικαιοδοσία των εναγόμενων κρατών εκτός της Πορτογαλίας, το Δικαστήριο διαπίστωσε ότι δεν υπήρχαν λόγοι στη Σύμβαση για επέκταση της εξωεδαφικής δικαιοδοσίας τους με τον τρόπο που ζήτησαν οι αιτούντες. Λαμβάνοντας υπόψη το γεγονός ότι οι προσφεύγοντες δεν είχαν ακολουθήσει καμία νομική οδό στην Πορτογαλία σχετικά με τις καταγγελίες τους, η καταγγελία των προσφευγόντων κατά της Πορτογαλίας ήταν επίσης απαράδεκτη λόγω μη εξάντλησης των εσωτερικών ένδικων μέσων. Το Δικαστήριο έκρινε απαράδεκτες τις προσφυγές που κατατέθηκαν κατά της Πορτογαλίας και των άλλων κρατών για το θέμα της κλιματικής αλλαγής.

*αβ) Verein KlimaSeniorinnen Schweiz and Others κατά Ελβετίας (αρ. 53600/20)*⁴⁵

Το 2016 μια ομάδα ηλικιωμένων γυναικών κατέθεσε δικόγραφο κατά του Ομοσπονδιακού Συμβουλίου, του Ομοσπονδιακού Υπουργείου Περιβάλλοντος Μεταφορών, Ενέργειας και Επικοινωνιών (DETEC), του Ομοσπονδιακού Γραφείου για το Περιβάλλον και του Ομοσπονδιακού Γραφείου Ενέργειας, ισχυριζόμενες ότι αυτοί οι φορείς της ελβετικής Κυβέρνησης δεν τήρησαν τις υποχρεώσεις που απορρέουν από το ελβετικό Σύνταγμα και την ΕΣΔΑ, καθώς δεν έθεσαν την Ελβετία σε μια τροχιά μείωσης των εκπομπών που συνάδει με τον στόχο της διατήρησης της παγκόσμιας θερμοκρασίας πολύ κάτω από τους 2°C πάνω από τα προβιομηχανικά επίπεδα⁴⁶.

Συγκεκριμένα, οι αναφέρουσες ισχυρίστηκαν ότι η κυβέρνηση παραβίασε τα άρθρα 10 (δικαίωμα στη ζωή), 73 (αρχή της βιωσιμότητας) και 74 (προστασία του περιβάλλοντος) του ελβετικού Συντάγματος και τα άρθρα 2 και 8 της ΕΣΔΑ. Ισχυρίστηκαν ότι η δημογραφική τους ομάδα είναι ιδιαίτερα ευάλωτη στους καύσωνες που αναμένεται να προκύψουν από την κλιματική αλλαγή. Πρόκειται για μια σημαντική απόφαση, όπου αναδεικνύονται οι φυλετικές και ηλικιακές προβληματικές δικαιωμάτων έναντι της κλιματικής αλλαγής.

Κάλεσαν το ελβετικό κοινοβούλιο και τις αρμόδιες ομοσπονδιακές υπηρεσίες να αναπτύξουν μια ρυθμιστική προσέγγιση σε διάφορους τομείς που θα επιτύχει μειώσεις των εκπομπών αερίων θερμοκηπίου κατά τουλάχιστον 25% κάτω από τα επίπεδα του 1990 έως το 2020 και τουλάχιστον 50% κάτω από τα επίπεδα του 1990 έως το 2050. Η αναφορά επέκρινε τόσο τους στόχους που συζητούνταν τότε στο κοινοβούλιο (20% έως το 2020 και 30% έως το 2030) όσο και τα μέτρα με τα οποία η κυβέρνηση θα επιδίωκε αυτούς τους στόχους. Η αναφορά απορρίφθηκε από την DETEC στις 25 Απριλίου 2017. Η DETEC διαπίστωσε ότι οι αναφέρουσες δεν είχαν νομιμοποίηση, επειδή τα δικαιώματά τους δεν θίγονταν, όπως απαιτείται από το άρθρο

⁴⁴ ΕΔΔΑ, *Duarte Agostinho and Others κ. Πορτογαλίας* κλπ. (αρ. προσφ. 39371/20).

⁴⁵ ΕΔΔΑ, *Verein KlimaSeniorinnen Schweiz and Others κ. Ελβετίας* (αρ. προσφ. 53600/20).

⁴⁶ *Association of Swiss Senior Women for Climate Protection v. Federal Department of the Environment Transport, Energy and Communications (DETEC) and Others*, Απόφαση της 5/5/2020, <http://climatecasechart.com/non-us-case/union-of-swiss-senior-women-for-climate-protection-v-swiss-federal-parliament/>.

25α παρ. 1 APA (Νόμος περί διοικητικής διαδικασίας, *Verwaltungsverfahrensgesetz, VwVG*).

Η DETEC διαπίστωσε ότι οι αναφέρουσες επεδίωξαν ρύθμιση των παγκόσμιων εκπομπών CO₂ μέσω γενικών κανονισμών, αντί να αναζητήσουν αποκατάσταση για παραβίαση των ειδικών νόμιμων δικαιωμάτων τους. Η DETEC διαπίστωσε περαιτέρω ότι οι αναφέρουσες δεν είχαν την ιδιότητα του θύματος σύμφωνα με την ΕΣΔΑ, επειδή επεδίωκαν να υπηρετήσουν το ευρύτερο δημόσιο συμφέρον της υιοθέτησης νομοθετικής μεταρρύθμισης για τη μείωση των εκπομπών CO₂. Οι αναφέρουσες άσκησαν έφεση στις 26 Μαΐου 2017. Στις 27 Νοεμβρίου 2018, το Ομοσπονδιακό Διοικητικό Δικαστήριο της Ελβετίας απέρριψε την έφεση, κρίνοντας ότι οι Ελβετές γυναίκες άνω των 75 ετών δεν επηρεάζονται αποκλειστικά από τις επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής (συμφωνώντας έτσι με τον ισχυρισμό της DETEC ότι η ζημία και η αποκατάσταση αυτής δεν ήταν εξειδικευμένες αμιγώς για τις αιτούσες).

Το 2019 υπέβαλαν έφεση κατά της απόφασης στο Ανώτατο Δικαστήριο της Ελβετίας. Στις 20 Μαΐου 2020 το Ανώτατο Δικαστήριο απέρριψε την έφεση. Το Δικαστήριο έκρινε ότι τα προβεβλημένα δικαιώματα των εναγουσών δεν είχαν επηρεαστεί με επαρκή ένταση και ότι η προσφυγή που επιδιώκουν πρέπει να επιτευχθεί με πολιτικά και όχι νομικά μέσα.

Στις 26 Νοεμβρίου 2020 έχοντας εξαντλήσει όλα τα διαθέσιμα ένδικα μέσα στην Ελβετία, οι ενάγουσες υπέβαλαν προσφυγή στο ΕΔΔΑ.

Τα επιχειρήματα της αντιδίκου πλευράς περιλαμβάνουν τις σκέψεις ότι το πρόσωπο που ασκεί το ένδικο βοήθημα δεν μπορεί να είναι θύμα βάσει της ΕΣΔΑ, καθώς είναι νομικό πρόσωπο που δεν απολαμβάνει ανθρώπινα δικαιώματα, η υπόθεση επιχειρεί να παρακάμψει τη Συμφωνία των Παρισίων, απαιτώντας από την Ελβετία να μειώσει τις εκπομπές της με δικαστικά μέσα, θέτοντας την ΕΣΔΑ εκτός της αρμοδιότητάς της η οποία είναι αποκλειστικά να αποφασίσει για τη Σύμβαση και πως αυτή η αιτιώδης συνάφεια δεν έχει αποδειχθεί από τις προσφεύγουσες μεταξύ των παραλείψεων της καθού χώρας και των επιπτώσεων της θερμότητας στα δικαιώματα των αιτουσών ή ότι η κλιματική αλλαγή τις θέτει σε άμεσο κίνδυνο· και κατά την επικύρωση της Συμφωνίας των Παρισίων και τον καθορισμό δεσμεύσεων για μείωση των εκπομπών στην NDC της Ελβετίας, η αντιδίκος πλευρά λαμβάνει εύλογα και κατάλληλα μέτρα για την προστασία αυτών των δικαιωμάτων.

Οι προσφεύγουσες υποστηρίζουν ότι η απαίτηση χορήγησης δικαιώματος στα θύματα θα πρέπει να ερμηνεύεται ευρέως, ώστε να αναγνωρίζονται συλλογικά θύματα. Η Συμφωνία των Παρισίων δεν υπονομεύει τις υποχρεώσεις για τα ανθρώπινα δικαιώματα. Τα επιστημονικά στοιχεία που υποβλήθηκαν καταδεικνύουν αιτιώδη συνάφεια μεταξύ των εκπομπών αερίων του θερμοκηπίου και των δικαιωμάτων του αιτούντος και ότι η συμμετοχή πολλών κρατών στην κλιματική αλλαγή δεν αποκλείει τη μερική ευθύνη της αντιδίκου πλευράς. Ότι η NDC της Ελβετίας δεν συνάδει με τον στόχο των 1,5°C, όπως ισχυρίζεται και ότι υπάρχουν περαιτέρω μέτρα ανοιχτά στον εναγόμενο, συμπεριλαμβανομένης της πρόληψης εκπομπών που συμβαίνουν στο εξωτερικό, τα οποία βρίσκονται άμεσα ή έμμεσα στον έλεγχο της αντιδίκου πλευράς.

Έχουν επίσης κατατεθεί παρεμβάσεις τρίτων από τη Διεθνή Επιτροπή Νομικών και το Ευρωπαϊκό Δίκτυο Δικτύων Ανθρώπινων Δικαιωμάτων.

Το Δικαστήριο διαπίστωσε ότι η Σύμβαση περιλαμβάνει το δικαίωμα αποτελεσματικής προστασίας από τις κρατικές αρχές από τις σοβαρές αρνητικές επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής στη ζωή, την υγεία, την ευημερία και την ποιότητα ζωής. Ωστόσο, έκρινε ότι οι τέσσερις μεμονωμένοι αιτούντες δεν πληρούσαν τα κριτήρια της κατάστασης του θύματος σύμφωνα με το άρθρο 34 της Σύμβασης και έκρινε τις καταγγελίες τους απαράδεκτες. Η αιτούσα ένωση, αντίθετα, είχε το δικαίωμα να υποβάλει καταγγελία. Το Δικαστήριο έκρινε ότι υπήρξε παραβίαση του δικαιώματος σεβασμού της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής της Σύμβασης και ότι υπήρξε παραβίαση του δικαιώματος πρόσβασης στο δικαστήριο. Το Δικαστήριο διαπίστωσε ότι η Ελβετική Συνομοσπονδία δεν είχε συμμορφωθεί με τα καθήκοντά της («θετικές υποχρεώσεις») βάσει της Σύμβασης σχετικά με την κλιματική αλλαγή.

Το Δικαστήριο ξεκίνησε σημειώνοντας ότι θα μπορούσε να αντιμετωπίσει τα ζητήματα που προκύπτουν από την κλιματική αλλαγή μόνο εντός των ορίων της άσκησης των αρμοδιοτήτων του σύμφωνα με το άρθρο 19 (Σύσταση του Δικαστηρίου) της ΕΣΔΑ, η οποία είναι να διασφαλίσει την τήρηση των δεσμεύσεων που έχει αναλάβει τα Μέρη της Σύμβασης και των Πρωτοκόλλων της. Ταυτόχρονα, είχε υπόψη του ότι η ανεπαρκής κρατική δράση για την καταπολέμηση της κλιματικής αλλαγής επιδείνωσε τους κινδύνους επιβλαβών συνεπειών και εγείρει επακόλουθες απειλές για την απόλαυση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων – απειλές που έχουν ήδη αναγνωριστεί από κυβερνήσεις σε όλο τον κόσμο. Επομένως, η τρέχουσα κατάσταση περιλάμβανε επιτακτικές για τη σημερινή εποχή συνθήκες, επιβεβαιωμένες από επιστημονικές γνώσεις, τις οποίες το Δικαστήριο δεν μπορούσε να αγνοήσει στον ρόλο του ως δικαστικού οργάνου επιφορτισμένου με την επιβολή των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Το Δικαστήριο έκρινε ότι είναι γεγονός ότι υπάρχουν επαρκώς αξιόπιστες ενδείξεις ότι Η ανθρωπογενής κλιματική αλλαγή υπάρχει, ότι αποτελεί σοβαρή τρέχουσα και μελλοντική απειλή για την απόλαυση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων που διασφαλίζονται βάσει της Σύμβασης, ότι τα κράτη το γνωρίζουν και είναι σε θέση να λάβουν μέτρα για την αποτελεσματική αντιμετώπισή του, ώστε οι σχετικοί κίνδυνοι να προβλεφθούν χαμηλότεροι, εάν η άνοδος της θερμοκρασίας περιοριστεί σε 1,5 °C πάνω από τα προβιομηχανικά επίπεδα και εάν ληφθούν επειγόντως μέτρα. Σημείωσε ότι οι τρέχουσες παγκόσμιες προσπάθειες μετριασμού δεν επαρκούν για την επίτευξη αυτού του στόχου. Σημείωσε επίσης ότι, ενώ οι νομικές υποχρεώσεις που απορρέουν για τα κράτη βάσει της Σύμβασης επεκτείνονται και σε αυτά τα άτομα επί του παρόντος εν ζωή, οι οποίοι, σε δεδομένη χρονική στιγμή, εμπίπτουν στη δικαιοδοσία ενός δεδομένου συμβαλλόμενου μέρους, είναι σαφές ότι οι μελλοντικές γενιές είναι πιθανό να φέρουν ένα όλο και πιο σοβαρό βάρος των συνεπειών του παρουσιάζουν αποτυχίες και παραλείψεις για την καταπολέμηση της κλιματικής αλλαγής. Σε αυτό το πλαίσιο, το Δικαστήριο προχώρησε στην εξέταση της ιδιότητας του θύματος των μεμονωμένων αιτούντων, το δικαίωμα της αιτούσας ένωσης να υποβάλει υπόθεση σε δικαστήριο (*locus standi*) και η δυνατότητα εφαρμογής των άρθρων 2 και 8 της Σύμβασης.

Προκειμένου να διεκδικήσει την ιδιότητα του θύματος βάσει του άρθρου 34 της Σύμβασης στο πλαίσιο καταγγελιών σχετικά με την κλιματική αλλαγή, το Δικαστήριο έκρινε ότι οι μεμονωμένοι αιτούντες πρέπει να αποδείξουν ότι επηρεάζονται προσωπικά και άμεσα από την κυβερνητική δράση ή αδράνεια. Αυτό εξαρτάται από

δύο κλειδιά κριτήρια: (α) υψηλή ένταση έκθεσης του αιτούντος στις δυσμενείς επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής και (β) επιτακτική ανάγκη να εξασφαλιστεί η ατομική προστασία του αιτούντος. Το Δικαστήριο τόνισε ότι το όριο για τον καθορισμό του καθεστώτος του θύματος σε περιπτώσεις κλιματικής αλλαγής είναι ιδιαίτερα υψηλό, και η Σύμβαση δεν αποδέχεται καταγγελίες γενικού δημόσιου συμφέροντος (*actio popularis*). Έχοντας εξετάσει προσεκτικά τη φύση και το εύρος των καταγγελιών των μεμονωμένων αιτούντων και το υλικό που υποβλήθηκε από αυτούς, τον βαθμό πιθανότητας ή/και πιθανότητας των δυσμενών επιπτώσεων της κλιματικής αλλαγής στον χρόνο, τον συγκεκριμένο αντίκτυπο στη ζωή, την υγεία ή την ευημερία κάθε αιτούντος, το μέγεθος και τη διάρκεια των επιβλαβών επιπτώσεων, το εύρος του κινδύνου (τοπικό ή γενικό) και τη φύση του κινδύνου ευπάθειας, το Δικαστήριο διαπίστωσε ότι οι τέσσερις μεμονωμένοι αιτούντες δεν πληρούσαν την κατάσταση του θύματος σύμφωνα με τα κριτήρια του άρθρου 34 της Σύμβασης. Ως εκ τούτου, κήρυξε τις προσφυγές τους απαράδεκτες.

Όσον αφορά τη θέση των ενώσεων, το Δικαστήριο έκρινε ότι το ιδιαίτερο χαρακτηριστικό της κλιματικής αλλαγής ως κοινή ανησυχία της ανθρωπότητας και την ανάγκη προώθησης της κατανομής των βαρών μεταξύ των γενεών κατέστησε σκόπιμο να ληφθεί υπόψη η προσφυγή σε νομικές ενέργειες από ενώσεις στο πλαίσιο της κλιματικής αλλαγής. Ο αποκλεισμός των καταγγελιών γενικού δημοσίου συμφέροντος (*actio popularis*) στο πλαίσιο της ΕΣΔΑ απαιτεί, ωστόσο, ότι, προκειμένου η αιτούσα ένωση να έχει το δικαίωμα να ενεργήσει για λογαριασμό ιδιωτών και να υποβάλει αίτηση λόγω της εικαζόμενης παράλειψης ενός κράτους να λάβει επαρκή μέτρα για την προστασία τους από τις βλαβερές επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής στη ζωή τους και στην υγεία τους, πρέπει να συμμορφώνεται με ορισμένες προϋποθέσεις που περιγράφονται στην απόφαση. Το δικαίωμα ένωσης να ενεργεί για λογαριασμό των μελών της ή άλλων επηρεαζόμενων ατόμων εντός της δικαιοδοσίας δεν υπόκειται σε χωριστή απαίτηση από εκείνους για λογαριασμό των οποίων έχει εκδοθεί η υπόθεση, εφόσον θα πληρούσαν οι ίδιοι τις απαιτήσεις κατάστασης θύματος για τα άτομα. Υπό τις περιστάσεις της παρούσας υπόθεσης, το Δικαστήριο διαπίστωσε ότι η αιτούσα ένωση εκπλήρωσε τις προϋποθέσεις και τα σχετικά κριτήρια και είχε το αναγκαίο κύρος για να ενεργήσει για λογαριασμό των μελών της σε αυτή την περίπτωση. Επίσης έκρινε ότι το άρθρο 8 είχε εφαρμογή στην καταγγελία της. Ενόψει της διαπίστωσής του ότι το άρθρο 8 εφαρμόζεται στην καταγγελία της αιτούσας ένωσης, το Δικαστήριο αποφάσισε να μην εξετάσει την υπόθεση από την οπτική γωνία του άρθρου 2. Σημείωσε ωστόσο ότι οι αρχές που αναπτύσσονται βάσει του εν λόγω άρθρου είναι, σε πολύ μεγάλο βαθμό, παρόμοια με εκείνα που αναπτύχθηκαν βάσει του άρθρου 8.

Το Δικαστήριο διαπίστωσε ότι το άρθρο 8 της Σύμβασης περιλαμβάνει δικαίωμα των ιδιωτών στην αποτελεσματικότητα της προστασίας από τις κρατικές αρχές από τις σοβαρές αρνητικές επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής στη ζωή τους, στην υγεία, ευεξία και ποιότητα ζωής τους. Στο πλαίσιο αυτό, το κύριο καθήκον ενός συμβαλλόμενου κράτους είναι να υιοθετεί και να εφαρμόζει στην πράξη, κανονισμούς και μέτρα ικανά να μετριάσουν τις υπάρχουσες και δυνητικά μη αναστρέψιμες, μελλοντικές επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής. Αυτή η υποχρέωση απορρέει από την αιτιώδη σχέση μεταξύ της κλιματικής αλλαγής και της απόλαυσης των δικαιωμάτων

της Σύμβασης, και το γεγονός ότι το αντικείμενο και ο σκοπός της Σύμβασης, ως μέσο για την προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, απαιτεί να ερμηνεύονται οι διατάξεις της και να εφαρμόζονται έτσι ώστε να διασφαλίζονται πρακτικά και αποτελεσματικά δικαιώματα. Το Δικαστήριο τόνισε ότι είναι μόνο αρμόδιο για την ερμηνεία των διατάξεων της Σύμβασης και των Πρωτοκόλλων της. Ωστόσο, σημείωσε ότι ευθυγραμμίζεται με τις διεθνείς δεσμεύσεις που έχουν αναλάβει τα κράτη μέλη, κυρίως στο πλαίσιο της Σύμβασης Πλαίσιο των Ηνωμένων Εθνών για την Κλιματική Αλλαγή (UNFCCC) και τη Συμφωνία των Παρισίων του 2015 και υπό το φως των συναρπαστικών επιστημονικών συμβουλών που παρέχονται, ειδικότερα, από την Διακυβερνητική Ομάδα για την Κλιματική Αλλαγή (IPCC), τα κράτη πρέπει να λάβουν τα μέτρα που στοχεύουν στην αποτροπή αύξησης των συγκεντρώσεων GHG στη Γη και την αποτροπή της αύξησης της μέσης παγκόσμιας θερμοκρασίας πέρα από τα επίπεδα που μπορούν να προκαλέσουν σοβαρές και μη αναστρέψιμες δυσμενείς επιπτώσεις στα ανθρώπινα δικαιώματα σύμφωνα με το άρθρο 8. Ο αποτελεσματικός σεβασμός αυτών των δικαιωμάτων απαιτεί από τα κράτη να λάβουν μέτρα για τη μείωση των επιπέδων εκπομπών αερίων του θερμοκηπίου, με σκοπό την επίτευξη κλιματικής ουδετερότητας, καταρχήν εντός των επόμενων τριών δεκαετιών. Από αυτή την άποψη, τα κράτη πρέπει να θέσουν σε εφαρμογή σχετικούς στόχους και χρονοδιαγράμματα, τα οποία πρέπει να αποτελούν αναπόσπαστο μέρος του εγχώριου ρυθμιστικού πλαισίου, ως βάση για μέτρα μετριασμού. Όσον αφορά την καταγγελία της αιτούσας ένωσης σε σχέση με την Ελβετία, το Δικαστήριο διαπίστωσε ότι υπήρχαν κρίσιμα κενά στη διαδικασία θέσπισης του σχετικού εθνικού ρυθμιστικού πλαισίου, συμπεριλαμβανομένης της αποτυχίας των ελβετικών αρχών να ποσοτικοποιήσουν, μέσω προϋπολογισμού άνθρακα ή εθνικών στόχων εκπομπών αερίων θερμοκηπίου (GHG). Επιπλέον, το Δικαστήριο σημείωσε ότι η Ελβετία είχε αποτύχει στο παρελθόν να επιτύχει τους προηγούμενους στόχους μείωσης των εκπομπών αερίων του θερμοκηπίου. Οι ελβετικές αρχές δεν είχαν ενεργήσει έγκαιρα και με τον κατάλληλο τρόπο για να επινοήσουν και να εφαρμόσουν τη σχετική νομοθεσία και τα μέτρα σύμφωνα με τις θετικές υποχρεώσεις τους σύμφωνα με το άρθρο 8 της Συνθήκης, οι οποίες ήταν συναφείς στο πλαίσιο της κλιματικής αλλαγής. Ως εκ τούτου, η Ελβετική Συνομοσπονδία είχε υπερβεί τη διακριτική της ευχέρεια («περιθώριο εκτίμησης») και παρέλειψε να συμμορφωθεί με τα καθήκοντά της ως προς αυτό. Ως εκ τούτου, υπήρξε παραβίαση του άρθρου 8.

Το Δικαστήριο έκρινε ότι το άρθρο 6 παρ. 1 της Σύμβασης εφαρμόζεται στην καταγγελία της αιτούσας ένωσης, στο μέτρο που αφορούσε την αποτελεσματική εφαρμογή των μέτρων μετριασμού σύμφωνα με την ισχύουσα νομοθεσία, επαναλαμβάνοντας την ιδιαίτερη σημασία της συλλογικής δράσης στο πλαίσιο της κλιματικής αλλαγής. Ο αιτών σύλλογος είχε την ιδιότητα του θύματος σύμφωνα με αυτή τη διάταξη, ενώ, για λόγους παρόμοιους με εκείνους της αξιολόγησης βάσει του άρθρου 8, οι μεμονωμένοι αιτούντες δεν είχαν αυτή την ιδιότητα. Το Δικαστήριο δέχθηκε ότι οι αποφάσεις των εθνικών δικαστηρίων είχαν επιδιώξει να διακρίνουν το ζήτημα της ατομικής προστασίας από καταγγελίες γενικού δημόσιου συμφέροντος (*actio popularis*), όπως ότι μόνο η προστασία των ατομικών δικαιωμάτων ήταν εγγυημένη σύμφωνα με το άρθρο 25α του ομοσπονδιακού νόμου για τη διοικητική

διαδικασία. Ωστόσο, το Δικαστήριο διαπίστωσε ότι η απόρριψη της νομικής αγωγής της αιτούσας ένωσης, πρώτα από μια διοικητική αρχή, την DETEC, και στη συνέχεια από τα εθνικά δικαστήρια σε δύο επίπεδα δικαιοδοσίας, ισοδυναμούσε με παρέμβαση στο δικαίωμα πρόσβασής τους σε δικαστήριο. Το Δικαστήριο διαπίστωσε ότι τα εθνικά δικαστήρια δεν είχαν παράσχει πειστικούς λόγους και κατάφεραν να δεχτούν λαμβάνοντας υπόψη τα επιτακτικά επιστημονικά στοιχεία σχετικά με την κλιματική αλλαγή και δεν είχε λάβει τα σοβαρά παράπονα του συλλόγου. Καθώς δεν υπήρχαν περαιτέρω νομικοί δρόμοι ή διασφαλίσεις στη διάθεση της αιτούσας ένωσης, ή μεμονωμένων αιτούντων/μελών της ένωσης, το Δικαστήριο διαπίστωσε ότι υπήρξε παραβίαση του άρθρου 6 παρ. 1 της Σύμβασης.

Το Δικαστήριο έκρινε απαραίτητο να τονίσει τον βασικό ρόλο που διαδραματίζουν τα εθνικά δικαστήρια στην κλιματική αλλαγή και τόνισε τη σημασία της πρόσβασης στη δικαιοσύνη σε αυτόν τον τομέα. Επιπλέον, δεδομένου των αρχών της κοινής ευθύνης και της επικουρικότητας, εναπόκειται κυρίως στις εθνικές αρχές, μεταξύ των οποίων τα δικαστήρια, για να εξασφαλίσουν την τήρηση των υποχρεώσεων της Σύμβασης.

αγ) Carême κατά Γαλλίας (αρ. 7189/21)

Αυτή η υπόθεση αφορά μια καταγγελία από έναν κάτοικο και πρώην δήμαρχο του δήμου Grande-Synthe, ο οποίος υποστηρίζει ότι η Γαλλία δεν έχει λάβει επαρκή μέτρα για να αποτρέψει την κλιματική αλλαγή και ότι αυτή η αποτυχία συνεπάγεται παραβίαση του δικαιώματος στη ζωή (άρθρο 2 της Σύμβασης) και το δικαίωμα σεβασμού της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής (άρθρο 8 της Σύμβασης). Η αίτηση κατατέθηκε στο Δικαστήριο στις 28 Ιανουαρίου 2021. Το Τμήμα στο οποίο είχε ανατεθεί η υπόθεση παραιτήθηκε από τη δικαιοδοσία του υπέρ του Τμήματος Μείζονος Συνθέσεως στις 31 Μαΐου 2022⁴⁷.

Το Δικαστήριο έκρινε απαράδεκτη την αίτηση, με την αιτιολογία ότι ο αιτών δεν είχε την ιδιότητα του θύματος κατά την έννοια του άρθρου 34 της Σύμβασης.

Συμπεραίνεται ευκόλως ότι η νομολογία του ΕΔΔΑ για ζητήματα κλιματικής αλλαγής τελεί υπό σαφή ωρίμαση. Η κλιματική αλλαγή θίγει δικαιώματα των προσφευγόντων, όπως η ζωή, η ιδιωτική και οικογενειακή ζωή κλπ.⁴⁸ Οι αρνητικές επιπτώσεις που προκαλούνται από την κλιματική αλλαγή υπόκεινται σε εκθετική αύξηση ανάλογα με τον βαθμό της κλιματικής αλλαγής που τελικά λαμβάνει χώρα. Το Συμβούλιο Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων, οι μηχανισμοί ανθρωπίνων δικαιωμάτων (οι ειδικές διαδικασίες, τα όργανα της Συνθήκης για τα ανθρώπινα δικαιώματα και η Παγκόσμια Περιοδική Αναθεώρηση) και το Γραφείο της Υπατης Αρμοστείας για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα προσπάθησαν να επιστήσουν εκ νέου την προσοχή στα ανθρώπινα δικαιώματα και την κλιματική αλλαγή μέσω σειράς ψηφισμάτων, εκθέσεων και δραστηριοτήτων σχετικά με το θέμα, και υποστηρίζοντας μια προσέγγιση βασισμένη στα ανθρώπινα δικαιώματα για την κλιματική αλλαγή, η οποία διέπεται από

⁴⁷ ΕΔΔΑ, *Carême κ. Γαλλίας* (αρ. προσφ. 7189/21).

⁴⁸ D. Shelton, What Happened in Rio to Human Rights? - Yearbook of International Environmental Law (1992) 3 (1): 75-93 doi:10.1093/yiel/3.1.75, <http://yielaw.oxfordjournals.org>.

ολιστικό πνεύμα, με τη θεώρηση του πλανήτη ως ενιαίου συστήματος⁴⁹. Το προοίμιο της Συμφωνίας των Παρισίων στη Σύμβαση-Πλαίσιο των Ηνωμένων Εθνών για την Κλιματική Αλλαγή καθιστά σαφές ότι όλα τα κράτη «θα πρέπει, όταν αναλαμβάνουν δράση για την αντιμετώπιση της κλιματικής αλλαγής, να σέβονται, να προωθούν και να λαμβάνουν υπόψη τις αντίστοιχες υποχρεώσεις τους για τα ανθρώπινα δικαιώματα». Όπως τόνισε το Συμβούλιο Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων, είναι ζωτικής σημασίας να εφαρμοστεί μια προσέγγιση βασισμένη στα ανθρώπινα δικαιώματα για τη διαμόρφωση και υλοποίηση παγκόσμιων πολιτικών και μέτρων που έχουν σχεδιαστεί για την αντιμετώπιση της κλιματικής αλλαγής⁵⁰.

Όπως υποστηρίζει ο A. Giddens, δεν διαθέτουμε ακόμα μια ενδελεχή ανάλυση για τις πολιτικές καινοτομίες των κρατών για τον περιορισμό της υπερθέρμανσης, στη βάση και της ενίσχυσης των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Καταρχάς, εκκινεί από τη σκέψη πως και η έννοια του «κράτους» περιλαμβάνει πολλαπλά επίπεδα διακυβέρνησης, συμπεριλαμβανομένων των πόλεων, των περιφερειών και των τοπικών κυβερνήσεων (π.χ. στις ΗΠΑ). Η έννοια του «προοπτικού σχεδιασμού» έχει ενταχθεί στη σκέψη του, καθώς και η ιδέα του «διασφαλίζοντος κράτους»⁵¹. Ωστόσο, όλα τα σενάρια αναγκαστικά λαμβάνουν υπόψη την αβεβαιότητα και το ρίσκο.

Οι έννοιες «οικολογική σοφία», «κοινωνική δικαιοσύνη», «συμμετοχική δημοκρατία», «βιωσιμότητα», «σεβασμός στην ποικιλότητα» έχουν ανάγκη από σαφή εξειδίκευση στο πεδίο της κλιματικής αλλαγής. Έτσι, η περιβαλλοντική βιωσιμότητα εξειδικεύεται επί τη βάσει πέντε στοιχείων: της κατάστασης οικολογικών συστημάτων, των πιέσεων των στοιχείων, της επίδρασης αυτής της σύγκρουσης στην ανθρώπινη κοινωνία και της ικανότητας ανάπτυξης διαχειριστικών μηχανισμών των παγκόσμιων δημόσιων αγαθών. Η κλιματική αλλαγή μπορεί να ιδωθεί ως «πολιτικό συμβόλαιο», που απαιτεί, όμως, τη γενίκευση σε όλα τα κράτη για να ευδοκιμήσει.

Αλλά ανεξαρτήτως της διεθνούς πολιτικής, εξίσου σημαίνουσα αναδεικνύεται και η εγχώρια πολιτική, με την υιοθέτηση μιας προσέγγισης ερειδόμενης στην προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων.

Τα βασικά χαρακτηριστικά μιας προσέγγισης που βασίζεται στα ανθρώπινα δικαιώματα και που κατά την παρούσα πρόταση μπορούν να υιοθετηθούν και από το ΕΛΔΑ είναι ότι, καθώς διαμορφώνονται πολιτικές και προγράμματα, ο κύριος στόχος πρέπει να είναι η εκπλήρωση του περιεχομένου των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, ώστε όλοι να τα απολαμβάνουν. Τούτο προϋποθέτει τη διέλευση από τα κάτωθι στάδια:

1. Πρέπει να προσδιοριστούν οι φορείς δικαιωμάτων και τα κατ' ιδίαν δικαιώματά τους, καθώς και οι αντίστοιχοι υπεύθυνοι και οι υποχρεώσεις τους, προκειμένου να βρεθούν τρόποι ενίσχυσης των ικανοτήτων των κατόχων δικαιωμάτων να

---

⁴⁹ RAND Corporation. *Systemic Risk: It's Not Just in the Financial Sector*. RAND Corporation, 2020. *JSTOR*, <http://www.jstor.org/stable/resrep24271>. Accessed 4 Aug. 2022.

⁵⁰ S. Roos, "Climate Change and Human Rights: What Follows for Corporate Human Rights Responsibility?" *Climate Change: International Law and Global Governance: Volume I: Legal Responses and Global Responsibility*, edited by Oliver C. Ruppel et al., 1st ed., Nomos Verlagsgesellschaft mbH, 2013, 299-322. *JSTOR*, <http://www.jstor.org/stable/j.ctv941w8s.15>. Accessed 13 Aug. 2022.

⁵¹ A. Giddens, *Η πολιτική των κλιματικών αλλαγών*, εκδ. Μεταίχμιο, 2009, 56-58.

- υποβάλουν τις αξιώσεις τους και των δικαιούχων να εκπληρώσουν τις υποχρεώσεις τους. Αντιστρόφως, πρέπει να προσδιοριστούν και οι φορείς υποχρεώσεων⁵².
2. Οι αρχές και τα πρότυπα που απορρέουν από το διεθνές δίκαιο των ανθρωπίνων δικαιωμάτων – ιδίως η Οικουμενική Διακήρυξη των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων και οι βασικές παγκόσμιες συνθήκες για τα ανθρώπινα δικαιώματα, θα πρέπει να καθοδηγούν όλες τις πολιτικές και τον προγραμματισμό σε όλες τις φάσεις της διαδικασίας.
  3. Τα επιμέρους λαμβανόμενα και υλοποιούμενα μέτρα μετριασμού της κλιματικής αλλαγής πρέπει να συμμορφώνονται με τις αρχές των ανθρωπίνων δικαιωμάτων⁵³.
  4. Εγκυμονούνται ερωτήματα που πρέπει να απαντηθούν σχετικά με τον βαθμό στον οποίο η ανθρωπογενής κλιματική αλλαγή αποτελεί η ίδια παραβίαση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων⁵⁴.
  5. Είναι πλέον γενικά αποδεκτό ότι τα ανθρώπινα δικαιώματα επιβάλλουν την υποχρέωση στα κράτη όχι μόνο να σέβονται αυτά τα δικαιώματα αλλά και να τα προστατεύουν και να τα εκπληρώνουν, παρέχοντας έναν υψηλό βαθμό περιβαλλοντικής προστασίας⁵⁵. Για να παραβιαστούν τα ανθρώπινα δικαιώματα, δεν είναι απαραίτητο το ίδιο το κράτος να παρεμβαίνει στα δικαιώματα των ανθρώπων μέσω των δικών του ενεργειών: καταρχήν, μια παραβίαση μπορεί επίσης να συμβεί, εάν το κράτος δεν εκπληρώσει το καθήκον του να προστατεύσει τους ανθρώπους από παραβιάσεις τρίτων. Οι Κατευθυντήριες Αρχές του ΟΗΕ για τις Επιχειρήσεις και τα Ανθρώπινα Δικαιώματα επιβεβαιώνουν ότι τα κράτη έχουν καθήκον να προστατεύουν τα ανθρώπινα δικαιώματα από απειλές από οικονομικούς παράγοντες, ενώ οι οικονομικοί φορείς (ιδιωτικοί φορείς) έχουν καθήκον να σέβονται τα ανθρώπινα δικαιώματα⁵⁶. Επιπλέον, ενδέχεται να γεννάται δικαίωμα αποζημίωσης, εάν τα ανθρώπινα δικαιώματα παραβιάζονται από τις ενέργειες των οικονομικών παραγόντων, πάντοτε με την κατάφαση της ζημίας και του απαιτούμενου αιτιώδους συνδέσμου.
  6. Η καταπολέμηση της κλιματικής αλλαγής σε διεθνές επίπεδο με μέσα του διεθνούς δικαίου και της διεθνούς διπλωματίας δεν απαλλάσσει το κράτος από τις υποχρεώσεις που έχει αναλάβει ατομικά, ιδωμένο ως μονάδα⁵⁷.

---

⁵² M. Robinson, “Justice, Human Rights, and Climate Change.” *The Fletcher Forum of World Affairs*, vol. 39, no. 2, 2015, 9-12. *JSTOR*, <http://www.jstor.org/stable/45290144>. Accessed 6 Aug. 2022.

⁵³ S. Roos, ό.π., 304.

⁵⁴ J. Gallen. “Between Rhetoric and Reality: Ten Years of the United Nations Human Rights Council.” *Irish Studies in International Affairs*, vol. 27, 2016, 125-43. *JSTOR*, <https://doi.org/10.3318/isia.2016.27.2>. Accessed 9 Aug. 2022. Βλ. για την Ελλάδα την εξαιρετικά ενδιαφέρουσα έρευνα της διαΝΕΟσις για την κλιματική αλλαγή/κρίση στην Ελλάδα, https://www.dianeosis.org/research/climate_change/, Έκθεση του Green Tank με τίτλο «Ο ρόλος της νεολαίας στη Δίκαιη Μετάβαση: Η περίπτωση της Δυτικής Μακεδονίας», Οκτώβριος 2022, https://thegreentank.gr/wp-content/uploads/2022/10/202210_TheGreenTank_YouthReport_EL.pdf, Accessed 10 October 2022.

⁵⁵ Πρβλ. και το άρθρο 191 ΣΛΕΕ, που καθιερώνει ως γενική αρχή του ενωσιακού δικαίου περιβάλλοντος ένα υψηλό επίπεδο προστασίας του περιβάλλοντος.

⁵⁶ S. Nanthini, T. Nair, *Framing Climate Change: The Need for a Human Security Perspective*. S. Rajaratnam School of International Studies, 2021. *JSTOR*, <http://www.jstor.org/stable/resrep36218>. Accessed 6 Aug. 2022.

⁵⁷ Α. Ηλιάδου σε: Εταιρεία Διοικητικών Μελετών, ό.π., 22.

7. Τα δικαιώματα στο δίκαιο της κλιματικής αλλαγής αποκτούν μία διαχρονική, διαγενεακή διάσταση, η οποία είναι αυξημένη σε σχέση με το κλασικό συνταγματικό δίκαιο των θεμελιωδών ελευθεριών.

5) Βιομηχανικές εκπομπές και υγεία

αα) *Smaltini κατά Ιταλίας*, 24.3.2015

Αυτή η υπόθεση αφορούσε την επίδραση της περιβαλλοντικής όχλησης, που προκλήθηκε από τη δραστηριότητα ενός χαλυβουργείου, στην υγεία της πρώτης προσφεύγουσας, που πέθανε από λευχαιμία. Ο σύζυγός της και τα παιδιά της, που συνέχισαν τη διαδικασία, ισχυρίστηκαν ιδίως ότι είχε αποδειχθεί η ύπαρξη αιτιώδους συνάφειας μεταξύ των επιβλαβών εκπομπών από το φυτό και της ανάπτυξης του καρκίνου της.

Το Δικαστήριο έκρινε την προσφυγή απαράδεκτη ως προδήλως αβάσιμη. Εξετάζοντας την καταγγελία της πρώτης προσφεύγουσας σύμφωνα με τη διαδικαστική πτυχή του άρθρου 2 της Σύμβασης, το Δικαστήριο έκρινε ειδικότερα ότι είχε το όφελος της κατ' αντιμωλία διαδικασίας κατά τη διάρκεια της οποίας είχαν διεξαχθεί έρευνες κατόπιν αιτήματός της. Κατά την άποψη του Δικαστηρίου, η πρώτη προσφεύγουσα δεν είχε αποδείξει ότι, υπό το φως των επιστημονικών δεδομένων που ήταν διαθέσιμα τη στιγμή των γεγονότων, υπήρξε παραβίαση της διαδικαστικής πτυχής του δικαιώματός της στη ζωή⁵⁸. Και στην παρούσα υπόθεση, η κατάφαση της εφαρμογής αρχής της προφύλαξης γίνεται υπό αυστηρότατους όρους.

αβ) *Locascia και άλλοι κατά Ιταλίας* (αρ. 35648/10)

Η αίτηση κοινοποιήθηκε στην ιταλική κυβέρνηση στις 5 Μαρτίου 2013. «Δικαίωμα σεβασμού της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής και της κατοικίας (Άρθρο 8 της Σύμβασης)»⁵⁹.

6) Φυσικές καταστροφές

Ο «κίνδυνος» έχει οριστεί φιλοσοφικά, κοινωνιολογικά, επιστημονικά. Έχει ενίοτε συνδεθεί με την κακοτυχία, το μοιραίο, ένα γεγονός εξωτερικό και απρόβλεπτο⁶⁰. Ορθότερη για την εδώ υιοθετούμενη προσέγγιση είναι η αντικειμενική δυνατότητα του κινδύνου ως πιθανότητας επέλευσης μιας φυσικής βλάβης, δηλαδή τελικά τα πρωτεία να κατέχει η επιστήμη⁶¹. Ο κίνδυνος αποκτά έτσι μετρήσιμα χαρακτηριστικά. Συνδέεται δε τόσο με την αρχή της πρόληψης όσο και με την αρχή της προφύλαξης.

Η έννοια του κινδύνου προσεγγίζεται από το ρεύμα του ρεαλισμού, το οποίο τον ορίζει ως πιθανότητα επέλευσης φυσικής βλάβης χωρίς να ενδιαφέρει το κοινωνικό

⁵⁸ ΕΔΔΑ, *Smaltini κ. Ιταλίας*, 24.3.2015, (αρ. προσφ. 43961/09).

⁵⁹ ΕΔΔΑ, *Locascia και άλλοι κ. Ιταλίας* (αρ. προσφ. 35648/10).

⁶⁰ P. Strydom, *Risk, Environment and Society*, Buckingham, Open University Press, 2002, 75.

⁶¹ B. Adam, U. Beck, J. van Loon (eds.), *The Risk Society and Beyond, Critical Issues for Social Theory*, London, SAGE Publications, 2000, 166.

στοιχείο⁶², ενώ στο ρεύμα του κονστρουκτιβισμού ο κίνδυνος αποτελεί κοινωνικό κατασκεύασμα, ως αξιακή προβολή πάνω σε ορισμένα γεγονότα ή πρακτικές⁶³.

Κατά τον N. Luhmann, διακρίνεται ο κίνδυνος (risk) από την πηγή κινδύνου (danger). Στην πρώτη περίπτωση, η δύναμη απώλεια μπορεί να θεωρηθεί ότι είναι η συνέπεια μιας απόφασης⁶⁴, ενώ στη δεύτερη αποδίδεται στο περιβάλλον⁶⁵.

Το πρώτο ζήτημα σχετίζεται με το «κατώφλι» του κινδύνου. Έχει υποστηριχθεί ότι βασικό εργαλείο για την αντιμετώπιση των περιβαλλοντικών κινδύνων είναι η ανάλυση κόστους – οφέλους, όμως αυτή η άποψη δεν φαίνεται ορθή, διότι ενέχει αξεπέραστα εγγενή προβλήματα καθώς η ζωή, η υγεία και το περιβάλλον δεν αποτιμώνται χρηματικά⁶⁶. Στο θεωρητικό αυτό πλαίσιο, η θεωρία της ορθολογικής επιλογής εξηγεί τον κίνδυνο με την έννοια της αντιμετώπισής του κατά τρόπο που να μεγιστοποιεί την ανθρώπινη ωφέλεια⁶⁷, ενώ τονίζει ότι ο άνθρωπος βασίζεται και στις ίδιες συνθήκες του παρελθόντος που αποτελούν οδοδείκτη του⁶⁸. Άλλες θεωρίες, όπως η θεωρία της προσδοκίας εστιάζει στους ψυχολογικούς μηχανισμούς που ενεργοποιούνται στα άτομα για την αντίληψη του κινδύνου, ιδίως στο σύνδρομο του «κεκτημένου»⁶⁹, ενώ άλλες θεωρίες τονίζουν τη σημασία της πολιτισμικής γνώσης (βάσει της γνωστικής ψυχολογίας)⁷⁰. Πάντως, η διακινδύνευση καθίσταται αντικείμενο πολιτικής διαχείρισης.

Η «κανονιστική επιστήμη» αποτελεί είδος εφαρμοσμένης επιστήμης και συνιστά βασική παράμετρο των ρυθμίσεων σχετικά με τους κινδύνους για το περιβάλλον. Χρησιμοποιεί δε αποδεικτικά μέσα, όπως εμπειρογνωμοσύνες, μετρήσεις κλπ. στο δίκαιο του περιβάλλοντος, το οποίο αποτελεί «δίκαιο ανοιχτού πλαισίου» και προσέδωσε πλούσιο κανονιστικό περιεχόμενο στην έννοια του περιβαλλοντικού κινδύνου⁷¹. Αξιοποιεί, όμως, όχι οποιαδήποτε έννοια του κινδύνου, αλλά τον «αποδεκτό κίνδυνο»⁷² που ταυτίζεται με την αρχή της υψηλού επιπέδου προστασίας του περιβάλλοντος που συναντάται στο ενωσιακό δίκαιο περιβάλλοντος. Πάντως και αυτός ο κίνδυνος δεν ορίζεται κατ' ακρίβεια, μόνο δε κατά προσέγγιση. Άλλη διάσταση που διαδραματίζει καίριο ρόλο στο δίκαιο του περιβάλλοντος είναι η σύλληψη του

---

⁶² C.A. Rubino, *The Politics of Certainty, Conceptions of Science in an Age of Uncertainty*, Science and Engineering Ethics, vol. 6, No 4, 2000, 504.

⁶³ A. Irwin, *Sociology and the Environment*, 15-16.

⁶⁴ D. Haag, M. Kaupenjohann, Parameters, prediction, post-normal science and the precautionary principle – a roadmap for modelling for decision – making, *Ecological Modelling*, vol. 144, No 1, 2002, 52.

⁶⁵ N. Luhmann, *Risk: A sociological theory*, London, Aldin, 2005, 21.

⁶⁶ F. Ackerman, L. Heinzerling, *Pricelss. On knowing the Price of Everything and the Value of Nothing*, NY, London, New Press, 2004, 8-9.

⁶⁷ C.C. Jaeger, O. Renn, E.A. Rosa, T. Webler, *Risk, Uncertainty, and Rational Action*, London, Earthscan Publications, 2001, 35.

⁶⁸ C. Starr, *Social Benefit vs Technological Risk*, Science, vol. 165, 1969, 1232-8.

⁶⁹ S. Breyer, *Breaking the Vicious Circle: Toward Effective Risk Regulation*, Cambridge MA, Harvard University Press, 1993.

⁷⁰ D.M. Kahan, P. Slovic, D. Braham, J. Gastil, *Fear of Democracy: A cultural evaluation of Sunstein on Risk*, *Harvard Law Review*, vol. 119, 2006, 1106.

⁷¹ Γ. Μπάλιας, *Περιβαλλοντικοί Κίνδυνοι – Διαπλοκή επιστήμης, δικαίου και πολιτικής*, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, 2009, 303 επ.

⁷² R.V. Percival, C.H. Schroeder, R.M. Miller, J.P. Leape, *Environmental Regulation, Law, Science and Policy*, 165.

κινδύνου ως «ζημιάς», η οποία για να αποδοθεί, πρέπει να συντρέξουν σωρευτικά το ποσοτικό και το ποιοτικό κριτήριο, αφού ο κίνδυνος αποτελεί επί της ουσίας μια προβολή αυτού που ήδη γνωρίζουμε στο μέλλον⁷³.

Το Δίκαιο του Περιβάλλοντος εμφανίζεται συχνά καθοδηγούμενο από την επιστήμη, στερώντας του όμως έτσι σε κάποιον βαθμό τον ρόλο του ως διαμεσολαβητή των σχέσεων ανθρώπου και φύσης, αφού καθίσταται έρμαιο και υποχείριο των ισχυρών επιστημονικών δικτύων της «οικο-εξουσίας»⁷⁴. Κατά τον F. Ost, «το δίκαιο οφείλει να πάψει να είναι παρακολούθημα της τεχνο-επιστημονικής νόρμας (...) και δεν θα επιτελεί (έτσι) τον κοινωνικό του ρόλο, παρά μόνο στον βαθμό που θα επιβάλλει τις δικές του έννοιες»⁷⁵. Για τον λόγο αυτό, δεν προτείνεται η πλήρης αντιστροφή του βάρους απόδειξης, αλλά μόνο η έμφαση στα κριτήρια της απόδειξης και στο περιεχόμενό της⁷⁶. Η «διακινδύνευση» δεν είναι ο κίνδυνος και η απώλεια των συνθηκών, αλλά ανακύπτει κατά την προσπάθεια αποφυγής της καταστροφής και ενέχει ρίσκα. Σε αυτή ενυπάρχει πλήρης υπέρβαση των ήδη γνωστών συνθηκών διαβίωσης και συνεπώς δεν είναι υπολογίσιμη. Στη διακινδύνευση υπάρχει μία σύγκρουση πολιτισμών, ώστε γίνεται λόγος για «συγκρουσιακή πλουραλιστικοποίηση (sic) και πολλαπλότητα ορισμών των διακινδυνεύσεων του πολιτισμού»⁷⁷.

Μετά τις αρχικές σκέψεις αυτές και πάντοτε εν συνδυασμώ με όσα προηγήθηκαν πρέπει να τονιστεί πως οι φυσικές καταστροφές απασχόλησαν το ΕΔΔΑ, σε σχέση ιδίως με το δικαίωμα στη ζωή των προσφευγόντων. Η νομολογία του τελευταίου ανέπτυξε συγκεκριμένα κριτήρια για την κατάφαση της παραβίαση των σχετικών δικαιωμάτων, εν σχέσει με τη συμπεριφορά του κράτους απέναντι στις φυσικές καταστροφές, τους κινδύνους και τη διακινδύνευση από αυτές.

Ειδικότερα:

αα) Murillo Saldias and Others κατά Ισπανίας, 28.11.2006

Οι προσφεύγοντες ήταν επιζώντες της καταστροφής που έπληξε το κάμπινγκ Biescas (Ισπανικά Πυρηναία) τον Αύγουστο του 1996 όταν 87 άνθρωποι σκοτώθηκαν σε σοβαρές πλημμύρες μετά από καταρρακτώδη βροχή. Ο πρώτος προσφεύγων έχασε τους γονείς, τον αδερφό και την αδελφή του στην καταστροφή, ενώ οι άλλοι προσφεύγοντες τραυματίστηκαν όλοι. Οι προσφεύγοντες παραπονέθηκαν ιδίως ότι η Ισπανία δεν είχε λάβει όλα τα προληπτικά μέτρα που ήταν απαραίτητα για την προστασία των επισκεπτών του κάμπινγκ Biescas. Ισχυρίστηκαν ότι οι αρχές είχαν χορηγήσει άδεια χρήσης της γης ως κάμπινγκ, παρά το γεγονός ότι γνώριζαν τους πιθανούς κινδύνους. Το Δικαστήριο έκρινε την προσφυγή απαράδεκτη.

Σημειώνοντας ότι, τον Δεκέμβριο του 2005, η Audiencia Nacional είχε επιδικάσει στον πρώτο προσφεύγοντα αποζημίωση σε ποσό που δεν μπορούσε να

⁷³ I.K. Richter, S. Benking, R. Muller – Schmid (eds.), Risk, Society and the Culture of Precaution, London, Palgrave Macmillan, 2006, 28-46.

⁷⁴ Γ. Κρεμλής, Γ. Μπάλιας, Α. Σηφάκης (επιμ.), Η αρχή της προφύλαξης, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, 2004, 66-67.

⁷⁵ F. Ost, La nature hors la loi. L' ecologie a l' epreuve du droit, Paris, La Decouverte, 1995, 88.

⁷⁶ D. Bodansky, New Developments in International Environmental Law, 415.

⁷⁷ U. Beck, Κοινωνία της Διακινδύνευσης (επιμ. Ν. Πατινώτης), εκδ. Πεδίο, 2015, 64-65.

θεωρηθεί παράλογο και πιθανότατα θα επιβεβαιωνόταν ή ακόμη και θα αυξανόταν από το Ανώτατο Δικαστήριο όταν εξέταζε την προσφυγή του προσφεύγοντος επί νομικών ζητημάτων, θεώρησε ότι, μετά την απόφαση της Audiencia Nacional, δεν μπορούσε πλέον να ισχυριστεί ότι είναι θύμα παραβίασης των δικαιωμάτων που ορίζονται στη Σύμβαση κατά την έννοια του άρθρου 34 (δικαίωμα ατομικής αναφοράς). Όσον αφορά τους υπόλοιπους προσφεύγοντες, απλώς είχαν συμμετάσχει στην ποινική διαδικασία ως πολιτικοί ενάγοντες και είχαν αρνηθεί να ασκήσουν διοικητική διαδικασία κατά των αρχών προτού υποβάλουν την αίτησή τους στο Δικαστήριο. Συνεπώς, δεν είχαν εξαντλήσει τα εγχώρια ένδικα μέσα⁷⁸. Η υπόθεση αυτή εξαίρει τη σημαντικότητα της προηγούμενης διοικητικής (και ακολούθως δικαστικής) διαδικασίας, πριν την υποβολή της προσφυγής στο ΕΔΔΑ.

αβ) Budayeva και άλλοι κατά Ρωσίας, 20.3.2008

Τον Ιούλιο του 2000, η πόλη Tygnauz, που βρίσκεται στην ορεινή περιοχή δίπλα στο όρος Elbrus στη Δημοκρατία της Kabardino-Balkariya (Ρωσία), καταστράφηκε από κατολίσθηση λάσπης. Οκτώ άνθρωποι σκοτώθηκαν, συμπεριλαμβανομένου του συζύγου του πρώτου προσφεύγοντος. Ως αποτέλεσμα της καταστροφής, οι προσφεύγοντες υπέστησαν τραυματισμούς και ψυχολογικά τραύματα και έχασαν τα σπίτια τους. Οι προσφεύγοντες ισχυρίστηκαν ειδικότερα ότι οι ρωσικές αρχές δεν κατάφεραν να μετριάσουν τις συνέπειες της κατολίσθησης λάσπης και να διεξαγάγουν δικαστική έρευνα για την καταστροφή.

Το Δικαστήριο έκρινε ότι υπήρξε παραβίαση του άρθρου 2 της Σύμβασης στο πλαίσιο του ουσιαστικού του σκέλους, λόγω της αποτυχίας των ρωσικών αρχών να προστατεύσουν τη ζωή του συζύγου του πρώτου προσφεύγοντος και, των προσφευγόντων και των κατοίκων του Tygnauz από κατολισθήσεις λάσπης που κατέστρεψαν την πόλη τους τον Ιούλιο του 2000. Πράγματι, δεν υπήρχε καμία δικαιολογία για την αποτυχία των αρχών να εφαρμόσουν πολιτικές χωροταξίας και έκτακτης βοήθειας στην επικίνδυνη περιοχή του Tygnauz σχετικά με τον προβλέψιμο κίνδυνο για τις ζωές των κατοίκων της (θετικά μέτρα). Το Δικαστήριο έκρινε, επίσης, ότι υπήρξε παραβίαση του άρθρου 2 της Σύμβασης στο πλαίσιο του διαδικαστικού του σκέλους, λόγω της έλλειψης επαρκούς δικαστικής έρευνας για την καταστροφή. Το ζήτημα της ευθύνης της Ρωσίας για το ατύχημα στο Tygnauz δεν είχε πράγματι ποτέ διερευνηθεί ή εξεταστεί από καμία δικαστική ή διοικητική αρχή⁷⁹.

αγ) Kolyadenko and Others κατά Ρωσίας, 28.2.2012

Αυτή η υπόθεση ξεκίνησε σε έξι αιτήσεις κατά της Ρωσικής Ομοσπονδίας. Οι αιτούντες ήταν Ρώσοι υπήκοοι που ζούσαν στο Βλαδιβοστόκ κοντά σε μια δεξαμενή ποταμού και ήταν όλοι θύματα μιας ξαφνικής πλημμύρας που σημειώθηκε το 2001. Το Δικαστήριο έκρινε ότι υπήρχαν παραβιάσεις: του άρθρου 2 (δικαίωμα στη ζωή) λόγω της αποτυχίας του κράτους να προστατεύσει το δικαίωμα του πρώτου, του τρίτου και

⁷⁸ ΕΔΔΑ, *Murillo Saldias and Others κ. Ισπανίας*, 28.11.2006 (αρ. προσφ. 76973/01).

⁷⁹ ΕΔΔΑ, *Budayeva και άλλοι κ. Ρωσίας*, 20.3.2008 (αρ. προσφ. 15339/02).

του έκτου προσφεύγοντα στη ζωή και λόγω της έλλειψης επαρκούς δικαστικής απάντησης, του άρθρου 8 (δικαίωμα σεβασμού της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής και του σπιτιού) και του άρθρου 1, Πρωτόκολλο Αρ. 1 (προστασία περιουσίας).

Το Δικαστήριο έκρινε ότι οι αρχές δεν είχαν θεσπίσει (κατάλληλα) νομοθετικά και διοικητικά πλαίσια για την ορθή αξιολόγηση των κινδύνων. Δεν υπήρχε σύστημα εποπτείας που να διασφαλίζει επαρκή προστασία του πληθυσμού που ζούσε στην περιοχή. Το Δικαστήριο σημείωσε ότι οι αρχές παρέμειναν ανενεργές ακόμη και μετά την πλημμύρα της 7^{ης} Αυγούστου 2001 και κατέληξε στο συμπέρασμα ότι η κυβέρνηση δεν είχε εκπληρώσει τη θετική της υποχρέωση να προστατεύσει τις ζωές αυτών των ατόμων. Σε σχέση με τις διαδικαστικές πτυχές του άρθρου 2, το Δικαστήριο έκρινε ότι το δικαστικό σύστημα πρέπει να προβλέπει μια ανεξάρτητη και επίσημη έρευνα που να ικανοποιεί ένα συγκεκριμένο πρότυπο αποτελεσματικότητας. Το Δικαστήριο σημείωσε ότι οι αρχές «πρέπει να ενεργούν με υποδειγματική επιμέλεια και ταχύτητα». Σε σχέση με το άρθρο 8, το Δικαστήριο έκρινε ότι διαπιστώθηκε αιτιώδης συνάφεια μεταξύ της αμέλειας του κράτους και των ζωών που κινδύνευσαν και συνεπώς της ζημίας που προκλήθηκε στις περιουσίες. Οι αρχές δεν είχαν κάνει ό,τι όφειλαν για να προστατεύσουν τους αιτούντες σύμφωνα με το άρθρο 8. Το Δικαστήριο δεν διαπίστωσε, όμως, παραβίαση του άρθρου 13⁸⁰.

αδ) Viviani και άλλοι κατά Ιταλίας, 24.3.2015

Αυτή η υπόθεση αφορούσε τους κινδύνους που συνδέονται με μια πιθανή έκρηξη του Βεζούβιου και τα μέτρα που έλαβαν οι αρχές για την καταπολέμηση αυτών των κινδύνων. Οι προσφεύγοντες, που ζουν σε διάφορους δήμους που βρίσκονται κοντά στο ηφαίστειο, ισχυρίστηκαν ότι η κυβέρνηση, παραλείποντας να θέσει σε εφαρμογή ένα κατάλληλο ρυθμιστικό και διοικητικό πλαίσιο για την αντιμετώπιση των κινδύνων, απέτυχε στην υποχρέωσή της να προστατεύσει το δικαίωμά τους στη ζωή. Παραπονέθηκαν επίσης ότι η έλλειψη επαρκών πληροφοριών σχετικά με τους κινδύνους που αντιμετώπιζαν παραβίαζε το δικαίωμά τους στον σεβασμό της ιδιωτικής και οικογενειακής τους ζωής.

Το Δικαστήριο έκρινε την αίτηση απαράδεκτη λόγω μη εξάντλησης των εσωτερικών ένδικων μέσων, σύμφωνα με το άρθρο 35 παρ. 1 (κριτήρια παραδεκτού) της Σύμβασης. Σημείωσε ειδικότερα ότι οι προσφεύγοντες είχαν στη διάθεσή τους πολλά εσωτερικά ένδικα μέσα τα οποία δεν είχαν εξαντλήσει, ιδίως ενώπιον των διοικητικών δικαστηρίων ή με τη μορφή ομαδικής αγωγής. Ωστόσο, απλώς υποστήριξαν ότι τα επίμαχα ένδικα μέσα ήταν αναποτελεσματικά⁸¹.

αε) Özel και άλλοι κατά Τουρκίας, 17.11.2015

Αυτή η υπόθεση αφορούσε τους θανάτους των μελών της οικογένειας των προσφευγόντων, τα οποία θάφτηκαν ζωντανά κάτω από κτήρια που κατέρρευσαν στην πόλη Çınarcık – που βρίσκεται σε μια περιοχή ταξινομημένη ως «ζώνη μείζονος

⁸⁰ ΕΔΔΑ, *Kolyadenko and Others κ. Ρωσίας*, 28.2.2012 (αρ. προσφ. 17423/05, 20534/05, 20678/05, 23263/05, 24283/05 and 35673/05).

⁸¹ ΕΔΔΑ, *Viviani και άλλοι κ. Ιταλίας*, 24.3.2015 (αρ. προσφ. 9713/13).

κινδύνου» στον χάρτη της σεισμικής δραστηριότητας – σε σεισμό στις 17 Αυγούστου 1999, ένας από τους πιο θανατηφόρους σεισμούς που έχουν καταγραφεί ποτέ στην Τουρκία. Το Δικαστήριο έκρινε ότι υπήρξε παραβίαση του άρθρου 2 της Σύμβασης στο πλαίσιο της δικαιοδοσίας του, διαπιστώνοντας ιδίως ότι οι τουρκικές αρχές δεν ενήργησαν έγκαιρα για τον προσδιορισμό των ευθυνών και των συνθηκών της κατάρρευσης των κτηρίων που προκάλεσαν τους θανάτους. Πράγματι, η σημασία του χαρακτηρισμού της ζώνης ως τέτοιας θα έπρεπε να είχε κάνει τις αρχές να την αντιμετωπίσουν εγκαίρως για να προσδιορίσουν τις ευθύνες και τις συνθήκες υπό τις οποίες κατέρρευσαν τα κτήρια, και έτσι να αποφευχθεί οποιαδήποτε εμφάνιση ανοχής σε παράνομες πράξεις ή, έτι περαιτέρω, συμπαιγνία σε τέτοιες πράξεις⁸².

Εκ των ως άνω αποφάσεων, συνάγεται πως στις περισσότερες περιπτώσεις φυσικών καταστροφών, η καταφασκόμενη διακριτική ευχέρεια του κράτους είναι ευρύτερη, ως προς το περιθώριο εκτίμησης των αναγκαίων ληπτέων μέτρων, ενόψει του απρόβλεπτου χαρακτήρα τους.

7) Πετρελαϊκές δραστηριότητες

αα) *Greenpeace Nordic and Others κατά Νορβηγίας* (αρ. 34068/21)

Αυτή η υπόθεση ήταν η τέταρτη υπόθεση για την κλιματική αλλαγή που παραπέμφθηκε στο ΕΔΔΑ. Την έφεραν έξι νεαροί Νορβηγοί ακτιβιστές για το κλίμα, ηλικίας μεταξύ 20 και 27 ετών, μαζί με δύο οργανώσεις, που ισχυρίζονται ότι η ζωή, η υγεία και η ευημερία των μελών τους επηρεάζονται άμεσα από την κλιμακούμενη κλιματική κρίση. Οι έξι μεμονωμένοι αιτούντες ισχυρίζονται επίσης ότι, ως νέοι, πλήττονται δυσανάλογα από την κλιματική κρίση. Η αίτηση αφορά την απόφαση του νορβηγικού κράτους να χορηγήσει άδεια για συνεχιζόμενες έρευνες για πετρέλαιο και φυσικό αέριο σε νέες περιοχές της Αρκτικής (Θάλασσα του Μπάρεντς) και την πρόθεσή του να διαθέσει νέα ορυκτά καύσιμα στην αγορά μετά το 2035. Οι αιτούντες υποστηρίζουν ότι η καλύτερη διαθέσιμη επιστήμη δείχνει ότι οι εκπομπές από τα γνωστά αποθέματα ορυκτών καυσίμων θα υπερβούν ήδη τον προϋπολογισμό άνθρακα που παραμένει, δεδομένου του στόχου θερμοκρασίας 1,5°C που ορίστηκε στη Συμφωνία των Παρισίων.

Επικαλούμενοι τη σοβαρότητα και τον επείγοντα χαρακτήρα της κλιματικής κρίσης, οι προσφεύγοντες ισχυρίζονται ότι το εναγόμενο κράτος παρέλειψε να λάβει τα προληπτικά μέτρα πρόληψης και προστασίας που απαιτούνται σύμφωνα με τα άρθρα 2 και 8 ΕΣΔΑ (δικαίωμα στη ζωή και δικαίωμα σεβασμού της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής, αντίστοιχα). Επικαλούνται, επίσης, παραβίαση της απαγόρευσης των διακρίσεων στο άρθρο 14 της ΕΣΔΑ κατά τη διάρκεια της εσωτερικής δικαστικής διαδικασίας, καθώς και παραβίαση του δικαιώματος πρόσβασης σε αποτελεσματικό ένδικο μέσο κατά το άρθρο 13 της ΕΣΔΑ. Σημειώνεται ότι το άρθρο 13 αποτελεί αυτόνομο διαδικαστικό δικαίωμα και η επίκλησή του θα γίνεται εν συνδυασμό με τα υπόλοιπα δικαιώματα της ΕΣΔΑ. Πρέπει να παρέχονται οι κατάλληλες διαδικαστικές εγγυήσεις για την εξέταση των ισχυρισμών του προσφεύγοντος (βλ. υποθέσεις *Hatton*,

⁸² ΕΔΔΑ, *Özel και άλλοι κ. Τουρκίας*, 17.11.2015 (αρ. προσφ. 14350/05, 15245/05, 16051/05).

Oneriyildiz). Το άρθρο 13 περιλαμβάνει μόνο την παθητική ενημέρωση, εν αντιθέσει με τη Σύμβαση Aarhus που εμπεριέχει και την ενεργητική.

Οι αιτούντες ζήτησαν την εφαρμογή της πολιτικής προτεραιότητας του Δικαστηρίου σύμφωνα με το άρθρο 41 του Κανονισμού του Δικαστηρίου. Σχετικά με το καθεστώς του θύματος, οι αιτούντες ισχυρίζονται ότι η αδειοδότηση εξόρυξης ορυκτών καυσίμων είναι πολύ περίπλοκη για άτομα και νέους για να την αμφισβητήσουν μόνοι τους. Οι εν λόγω οργανισμοί όχι μόνο είναι πιο κατάλληλοι για να αμφισβητήσουν τέτοιες αποφάσεις, αλλά ισχυρίζονται επίσης ότι εκπροσωπούν τις μελλοντικές γενιές.

Οι αιτούντες ισχυρίζονται ότι τα άρθρα 2 και 8 έχουν παραβιαστεί λόγω της παρουσίας πραγματικού, άμεσου και σοβαρού κινδύνου για τα δικαιώματα αυτά, για τα οποία το κράτος είχε πραγματική ή υποθετική γνώση και για τον οποίο δεν έλαβε εύλογα και κατάλληλα προληπτικά μέτρα. Επικαλούνται την αρχή της πρόληψης και υποστηρίζουν ότι το κράτος πρέπει να υιοθετήσει ένα νομοθετικό και διοικητικό πλαίσιο σχεδιασμένο να παρέχει αποτελεσματική αποτροπή έναντι των απειλών κατά του δικαιώματος στη ζωή. Υποστηρίζουν ότι ένα άνισο βάρος έχει επιβαρυνθεί στις νεότερες γενιές και σε εκείνες που δεν έχουν γεννηθεί. Οι αιτούντες υποστηρίζουν ότι οι απειλές κατά των δικαιωμάτων τους συνεχίζονται, καθώς η αύξηση της θερμοκρασίας δεν μπορεί να αντιστραφεί και οι αρχές πρέπει να δράσουν αμέσως για να αποτρέψουν τις εν λόγω ζημιές.

Σύμφωνα με το άρθρο 13, οι προσφεύγοντες υποστηρίζουν ότι τα νορβηγικά δικαστήρια δεν αξιολόγησαν πλήρως το βάσιμο των αξιώσεων της Σύμβασης και με βάση τη νομολογία του ΕΔΔΑ. Σύμφωνα με το άρθρο 14, υποστηρίζουν ότι υπάρχουν δυσανάλογα επιζήμια αποτελέσματα σε μια συγκεκριμένη ομάδα, επικαλούμενοι τους παράγοντες της νεαρής ηλικίας και το γεγονός ότι δύο από τους μεμονωμένους αιτούντες είναι μέλη της γηγενούς μειονότητας των Σάμι, της οποίας οι παραδόσεις, η γη και οι πόροι επηρεάζονται αρνητικά. Οι νεαροί αιτούντες, λόγω ηλικίας, δεν είχαν τη δυνατότητα να συμμετάσχουν στη σχετική λήψη αποφάσεων, ενώ ταυτόχρονα έπρεπε να επωμιστούν βαρύτερο βάρος σχετικά με τις μακροπρόθεσμες συνέπειες των εν λόγω πράξεων και παραλείψεων.

Η αίτηση κοινοποιήθηκε στην κυβέρνηση της Νορβηγίας στις 16 Δεκεμβρίου 2021.

Αφορά επίσης την απαγόρευση απάνθρωπης ή εξευτελιστικής μεταχείρισης (Άρθρο 3 της Σύμβασης)⁸³. Στις 27 Απριλίου 2022, η Νορβηγία ζήτησε από το ΕΔΔΑ να απορρίψει την υπόθεση ή να διαπιστώσει ότι δεν υπήρξε παραβίαση. Στην απάντησή του, το νορβηγικό κράτος υποστηρίζει ότι η καταγγελία πρέπει να κηρυχθεί απαράδεκτη και ισχυρίζεται ότι η εισβολή της Ρωσίας στην Ουκρανία το 2022 δικαιολογεί την αναζήτηση περισσότερου πετρελαίου και φυσικού αερίου σήμερα, αυξάνοντας έτσι τις εκπομπές αερίων θερμοκηπίου για άλλα 30 χρόνια ή περισσότερο. Οι ακόλουθοι έλαβαν άδεια να παρέμβουν και να υποβάλουν γραπτά σχόλιά τους: (i) οι Ειδικοί Εισηγητές των Ηνωμένων Εθνών για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα και το Περιβάλλον και για τα Τοξικά και τα Ανθρώπινα Δικαιώματα, (ii) το ClientEarth, (iii)

⁸³ ΕΔΔΑ, *Greenpeace Nordic and Others κ. Νορβηγίας* (αρ. προσφ. 34068/21).

η Κλιματική Εκστρατεία Νορβηγών παππούδων, (iv) το Ευρωπαϊκό Δίκτυο Εθνικών Ιδρυμάτων για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα, (v) η Διεθνή Επιτροπή Νομικών (ICJ International) και (vi) το ICJ της Νορβηγίας.

Ενδιαφέρουσα στην παρούσα υπόθεση μεταξύ άλλων είναι η επίκληση της αρχής της πρόληψης (όχι της προφύλαξης) από τους προσφεύγοντες. Για την επίτευξη αποτελεσματικής περιβαλλοντικής προστασίας απαιτείται η προληπτική λήψη⁸⁴ περιβαλλοντικών μέτρων. Αντίθετα, απαιτείται η μεταστροφή από την κατασταλτική – θεραπευτική περιβαλλοντική πολιτική χάριν της προληπτικής – προνοητικής περιβαλλοντικής πολιτικής. Η κρατική δραστηριότητα μετατίθεται σε εγγύτερο χρονικό σημείο, έτσι ώστε τα μέτρα να λαμβάνονται πριν την έλευση ενός οικολογικού κινδύνου ή μιας οικολογικής ζημιάς και τα περιβαλλοντικά αγαθά να προστατεύονται εγκαίρως. Η ερμηνεία αυτή συμφωνεί με τη διατύπωση των Προγραμμάτων Δράσης για το περιβάλλον. Η αρχή αυτή ερείδεται στην ιδέα της αλληλεγγύης σε περιβαλλοντικά ζητήματα και έχει ως αποτέλεσμα το ότι η πρόληψη ως σύλληψη κανονιστική είναι αντικειμενοποιημένη και συνδέεται στενά με την επιστήμη και την τεχνική⁸⁵. Μειώνονται κατ' αυτόν τον τρόπο οι πιθανότητες επέλευσης της βλάβης⁸⁶, εφόσον όμως είναι γνωστοί οι τεχνολογικοί κίνδυνοι και εν πολλοίς μετρήσιμοι. Βασίζεται δηλ. – κατά μία γνώμη – στη σκέψη της λεγομένης «φέρουσας ικανότητας του οικοσυστήματος»⁸⁷, ήτοι της ικανότητάς του να απορροφά ως έναν βαθμό τους ρυπαντές, δίχως να υφίσταται κάποια βλάβη. Να σημειωθεί πως – ενόψει και των ως άνω σκέψεων – η αρχή της πρόληψης (αλλά και της προφύλαξης) επιβάλλουν, μεταξύ άλλων, την αναστολή εκτέλεσης των σχετικών διοικητικών πράξεων, αν ιδίως συντρέχει σοβαρός κίνδυνος υποβάθμισης ή καταστροφής περιβαλλοντικών αγαθών από την εκτέλεσή τους και αν συγχρόνως η σχετική αίτηση ακυρώσεως δεν είναι απαράδεκτη ή προδήλως αβάσιμη⁸⁸. Αλλά και υπό την αντίστροφη εκδοχή, οι ανωτέρω αρχές θεμελιώνουν την απόρριψη της αίτησης παροχής προσωρινής δικαστικής προστασίας, αν αυτό επιβάλλεται για την προστασία του περιβάλλοντος. Απομένει να εκφραστεί η κρίση του ΕΔΔΑ επί της αρχής της πρόληψης.

8) Παθητικό κάπνισμα στην κρίση

Στην υπόθεση *Botti κ. Ιταλίας* (dec.), 2004, το Δικαστήριο εξέτασε βάσει των άρθρων 2 και 8 το ζήτημα της έκθεσης των μη καπνιστών στο παθητικό κάπνισμα σε χώρους στους οποίους έχει πρόσβαση το κοινό. Το Δικαστήριο, θεωρώντας ότι τα συμφέροντα του προσφεύγοντος ως μη καπνιστή είχαν συγκρουσθεί με αυτά άλλων στη συνέχιση του καπνίσματος και λαμβάνοντας υπόψη το περιθώριο εκτίμησης που είναι διαθέσιμο στις εθνικές αρχές, έκριναν ότι η απουσία ευρείας απαγόρευσης του

⁸⁴ Συνιστά γενικότερη αρχή η ρήση «*κόλλιον το προλαμβάνειν του θεραπεύειν*».

⁸⁵ Γ. Μπάλιας, *Η αρχή της προφύλαξης στο διεθνές, ενωσιακό και συγκριτικό δίκαιο*, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, 2005, 71-72.

⁸⁶ Στη διεθνή νομολογία υπάρχει η απόφαση *Trail Smelter arbitration* (US v. Canada 1939/1941), ό.π.

⁸⁷ I. Goklany, *The Precautionary Principle: A critical Appraisal of Environmental Risk Assessment*, Washington, Cato institute, 2001

⁸⁸ Γ. Παπαδημητρίου, *Το περιβαλλοντικό Σύνταγμα. Θεμελίωση, περιεχόμενο και λειτουργία*, Νόμος και Φύση, τ. 1 (1994), 375 επ., Α. Παπακωνσταντίνου, *Το περιβαλλοντικό Σύνταγμα - Σύγχρονες πτυχές*, ΠερΔικ 3/2011.

καπνίσματος σε δημόσιους χώρους δεν πρέπει να θεωρηθεί ως παράλειψη του ιταλικού κράτους να προστατεύσει τα δικαιώματα του αιτούντος.

Στην υπόθεση *Aparicio Benito κ. Ισπανίας* (dec.), 2006, ένας κρατούμενος παραπονέθηκε σύμφωνα με το άρθρο 2 για την έκθεσή του στον καπνό που εξέπνευσαν οι συγκαταρούμενοί του στους κοινόχρηστους χώρους του κρατητηρίου όπου εκείνος κρατείτο. Υποστήριξε ότι υπέφερε από αναπνευστικά προβλήματα που ήταν ασύμβατα με την εισπνοή καπνού. Το Δικαστήριο σημείωσε ότι ο προσφεύγων κρατήθηκε σε μεμονωμένο κελί, ότι επτά μήνες μετά την υποβολή της αίτησης οι κανονισμοί είχαν τροποποιηθεί, ενώ δεν τεκμηρίωσε τα υποτιθέμενα προβλήματα υγείας του. Κατά συνέπεια, το Δικαστήριο δεν βρήκε στοιχεία που να αποδεικνύουν ότι η είχε υποστεί δυσμενείς συνέπειες, όπως παραβίαση του άρθρου 2, και απορρίφθηκε η προσφυγή ως προδήλως αβάσιμη.

αα) Florea κατά Ρουμανίας, 14.9.2010

Το 2002 ο προσφεύγων, ο οποίος έπασχε από χρόνια ηπατίτιδα και αρτηριακή υπέρταση, φυλακίστηκε. Για περίπου εννέα μήνες μοιραζόταν ένα κελί με 110 έως 120 άλλους κρατούμενους, με μόνο 35 κρεβάτια. Σύμφωνα με τον προσφεύγοντα, το 90% των συναδέλφων του ήταν καπνιστές. Ο προσφεύγων παραπονέθηκε ιδιαίτερα για συνωστισμό και κακές συνθήκες υγιεινής, συμπεριλαμβανομένου του ότι κρατήθηκε μαζί με καπνιστές στο κελί της φυλακής και στο νοσοκομείο της φυλακής.

Το Δικαστήριο παρατήρησε ειδικότερα ότι ο προσφεύγων είχε περάσει στην κράτηση περίπου τρία χρόνια ζώντας σε πολύ στενές συνθήκες, με έναν χώρο προσωπικού χώρου να είναι χαμηλότερος ποιοτικά από τα ευρωπαϊκά πρότυπα. Όσον αφορά στο γεγονός ότι έπρεπε να μοιράζεται ένα κελί και μια πτέρυγα νοσοκομείου με κρατούμενους που κάπνιζαν, το Δικαστήριο σημείωσε ότι ο προσφεύγων δεν είχε ποτέ ατομικό κελί και έπρεπε να ανεχθεί το κάπνισμα των συναδέλφων του κρατουμένων ακόμη και στο αναρρωτήριο και στη φυλακή νοσοκομείο, παρά τις συμβουλές του γιατρού του. Ωστόσο, ένας νόμος που ίσχυε από τον Ιούνιο του 2002 απαγόρευε το κάπνισμα στα νοσοκομεία και τα εθνικά δικαστήρια είχαν συχνά αποφανθεί ότι οι καπνιστές και οι μη καπνιστές έπρεπε να κρατούνται χωριστά. Ακολούθησε η κρίση του ΕΔΔΑ ότι οι συνθήκες κράτησης στις οποίες είχε υποβληθεί ο προσφεύγων είχαν υπερβεί το όριο αυστηρότητας που απαιτείται από το άρθρο 3 της Σύμβασης, κατά παράβαση αυτής της διάταξης⁸⁹.

αβ) Elefteriadis κατά Ρουμανίας, 25.1.2011

Ο προσφεύγων, ο οποίος έπασχε από χρόνια πνευμονική νόσο, εξέτιε ποινή ισόβιας κάθειρξης. Μεταξύ Φεβρουαρίου και Νοεμβρίου 2005 τοποθετήθηκε σε ένα κελί με δύο κρατούμενους που κάπνιζαν. Στις αίθουσες αναμονής των δικαστηρίων όπου είχε κληθεί να εμφανιστεί σε πολλές περιπτώσεις μεταξύ 2005 και 2007, κρατήθηκε επίσης μαζί με κρατούμενους που κάπνιζαν.

---

⁸⁹ ΕΔΔΑ, *Florea κ. Ρουμανίας*, 14.9.2010 (αρ. προσφ. 37186/03).

Το Δικαστήριο έκρινε ότι υπήρξε παραβίαση του άρθρου 3 της Σύμβασης, παρατηρώντας ιδίως ότι ένα κράτος υποχρεούται να λάβει μέτρα για την προστασία ενός κρατουμένου από τις βλαβερές συνέπειες του παθητικού καπνίσματος, όταν, όπως στην περίπτωση του προσφεύγοντος, ιατρικές εξετάσεις και οι συμβουλές των γιατρών έδειξαν ότι αυτό ήταν απαραίτητο για λόγους υγείας. Η υπόθεση αφορά το δικαίωμα στην ελευθερία και την ασφάλεια (Άρθρο 5 της Σύμβασης)⁹⁰.

---

⁹⁰ ΕΔΔΑ, *Eleftheriadis κ. Ρουμανίας*, 25.1.2011 (αρ. προσφ. 38427/05).